

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Zuzana Bolerazká

Želiv, klášter v předhůří Vysočiny.

Jeho majetky a sídelně historický vývoj do poloviny 14. století.

Želiv, Monastery in the Foothills of Vysočina.

Its Property and History of Settlement until Mid 14th Century.

Praha 2014

vedoucí práce: prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především prof. PhDr. Josefu Žemličkovi, DrSc. za trpělivost, vstřícnost a hlavně velmi cenné rady při vedení mé bakalářské práce. Dále patří můj velký dík mojí rodině, Martinu Koderovi, Janě Gerleové a Barboře Šichové, neboť se mnou mají nekonečnou trpělivost.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně na základě studia citovaných pramenů a literatury. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. srpna 2014

Zuzana Bolerazká

Abstrakt

Želiv, původně benediktinský konvent, přeměněný záhy (asi roku 1149) v premonstrátskou kanonii, měl velmi složité začátky. Trvalo delší čas, než svoji existenci stabilizoval a majetkově upevnil. Jeho umístění do hustých lesů na západní úpatí Českomoravské vrchoviny předurčovalo jeho roli v kolonizaci tohoto pohraničního území. Poměrně slušně uchovaná pramenná základna umožňuje podchytit hlavní fáze majetkového vývoje želivského klášterství a zařadit je do dobových souvislostí. Zajímavá, ale dosud málo sledovaná, je i role želivského kléru při odkrývání těžebních revírů na Jihlavsku a Humpolecku. Samotný klášter byl několikrát přestaven, což by se stěží uskutečnilo bez silné majetkové základny a jejího hospodářského využití. Právě její zmapování a vyhodnocení patří k cílům bakalářské práce.

Klíčová slova: Želiv, klášter, premonstráti, benediktini, středověk, Čechy, Vysočina

Abstract

Želiv, formerly the convent of Benedictines, was transformed into a Premonstratensians monastery (around 1149). Its beginnings were complicated. It took a long time to stabilize its existence and consolidate its property. The monastery has been located in deep forests of the western foothills of Bohemian-Moravian Highlands. The location at the border of Bohemia and Moravia was ideal for colonization. Well preserved historical sources on this topic enable us to research the main phases of its economic development and describe it in the context of the period. The role of Želiv clergy in the uncovering of mining localities in Jihlava and Humpolec areas is also interesting but not well researched. The monastery in Želiv as such was rebuilt several times which would be impossible without a strong property base and a good management. The objective of this thesis is to describe and evaluate the management of the Želiv monastery as well.

Klíčová slova: Želiv, monastery, Premonstratensians, Benedictines, Middle Ages, Bohemia, Vysočina

Obsah

1. Úvod a cíle práce.....	6
2. Literatura a písemné prameny k dějinám Želiva.....	7
3. Založení benediktinského Želiva.....	10
4. Příchod premonstrátů do Želiva a počáteční problémy kanonie	17
5. Nositelé Gotšalkova odkazu	22
6. Listina z roku 1226 a želivská kolonizace	24
7. Ekonomická situace Želivských premonstrátů a těžba drahých kovů.....	29
7.1 Přemyslovská éra	29
7.2 Želiv po nástupu Lucemburků na český trůn	34
8. Želivské majetky ve světle register papežských desátků	36
Závěr	37
Seznam zkratk	39
Prameny	40
Literatura.....	42
Elektronické zdroje	46

1. Úvod a cíle práce

Želiv, původně benediktinský konvent, který záhy přešel do rukou premonstrátů, měl velmi složitou historii. Dnes nejdiskutovanější bývá především jeho vývoj v padesátých letech dvacátého století, kdy byl proměněn v internační tábor pro představitele církví z celého tehdejšího Československa. Tato smutná etapa je jistě důležitá, ovšem není jediný důvod proč se nezabývat i jinými kapitolami dějin tohoto místa, například středověkem.

12. století, kdy tento klášter vzniká a postupně se etabluje, je dobou, kdy se v oblasti Vysočiny, kde se nachází, dějí převratné změny. V pohraničním hvozdu dochází k rozsáhlé kolonizační aktivitě, krom vesnic tu vznikají i významná města jako například Pelhřimov. Později jsou zde objeveny a těženy drahé kovy. Zásadní otázkou samozřejmě tedy je do jaké míry a jestli vůbec mohl v těchto procesech hrát želivský konvent nějakou roli. Byl aktivním zakladatelem vesnic? Plynuły mu z nich následně nějaké příjmy? Vlastnili premonstráti doly? Jaký byl jejich vztah například k Jihlavě? Právě odpovědi na tyto otázky by měly být hlavním cílem této práce spolu s podrobným zmapováním pramenů týkajících se želivských dějin.

Opomenuto nesmí však být ani to, že jsme velice dobře informováni o některých významných osobnostech spojených s Želivem v tomto období. Stejně tak víme, že zdejší premonstráti zakládají další dceřiné konventy. Jaké vztahy bratři měli s těmito kanoniemi a případně s dalšími církevními institucemi na našem území?

K dějinám Želiva se nám zachovala poměrně slušná pramenná základna, i když není bez chyb. Poznání majetkových poměrů by do značné míry jistě ulehčila existence urbáře, který se nám bohužel nedochoval. I tak by se v této práci mělo podařit alespoň poodhalit, jaká byla ekonomická situace bratří v Želivu.

Za jakýsi hypotetický mezník v dějinách Želiva můžeme považovat požár, který vypukl během posledních let vlády Karla IV. - v roce 1375. Po něm pravděpodobně muselo dojít k rozsáhlé stavební aktivitě, která konvent musela ekonomicky hodně zatížit, proto v této práci tomuto dalšímu vývoji po této události již nebude věnována pozornost.

Jak vyplývá z uvedeného, Želiv rozhodně nebyl bezvýznamnou nebo chudou institucí. Nejen proto je nutné se jeho dějinami i nadále zabývat.

2. Literatura a písemné prameny k dějinám Želiva

Přesto že je Želiv jedním z nejdéle a prakticky nepřetržitě fungujících klášterů u nás, je zajímavé, že o něm nikdy nebyla vydána prakticky žádná rozsáhlá historická studie.

Základní informace k jeho dějinám samozřejmě nalezneme v literatuře zabývající se dějinami premonstrátů u nás.¹ V devatenáctém století o Želivu psal archivář místního konventu Viktor Bezděka. Ten publikoval v časopise *Památky archeologické*, krátký ale informačně bohatý článek o dějinách zdejšího konventu od vzniku do jeho současnosti, v kterém se dokonce pokusil blíže specifikovat rozsah želivských majetků ve středověku. Na tento článek svou monografií *Klášter Želiv* navázal na konci 19. století Václav Petrů. Z dnešního pohledu se jedná však spíše o dílo popularizační.² Ve dvacátém století je situace o poznání horší. Během více než sto let nebyla podobná souborná studie vydána, i když naše poznání dějin Želiva se posunulo o značný kus dál.

Většina prací zabývajících se českým středověkem neopomene zmínit alespoň komplikovanou situaci při vzniku želivského konventu. K této problematice existuje také několik dílčích studií, které jsou především výsledkem archeologického výzkumu, který v Želivu proběhl. Čerpat můžeme také z regionální literatury, především z velmi podrobného díla Josefa Dobiáše o Pelhřimově, nebo z nedávno vydané monografie Jihlava.³

Počátky kláštera se také většinou zabývají díla o dvou významných osobnostech spojených s Želivem a to opatem Gotšalkem a kronikářem Jarlochem.⁴

---

¹ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 107 – 108, HLAVÁČEK, Ivan, *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: *Studien zum Prämonstratsorden*, Vandenhoeck-Ruprecht-Göttingen 2003, s. 281-310. BACKMUND, Norbert, *Geschichte des Prämonstratenserordens*, Grafenau 1986; ČERMÁK, Dominik, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877.

² BEZDĚKA, Viktor, *Památky kláštera Želivského*, in: *Památky archeologické a místopisné*, II/IV, 1856, s. 145 – 152; PETRŮ, Václav, *Klášter Želiv*, Praha 1898.

³ ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007; WIHODA, Martin, *Morava v době knížecí 906 – 1197*, Praha 2010; BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ Naďa, *Velké dějiny země Koruny české I. Do roku 1197*, Praha – Litomyšl 1999; NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.2 Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913; NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.3 Čechy královské ve XIII. století*, Praha 1928, SOMMER, Petr, *Želiv Reginarda Metského*, in: *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých zemích*, ed. Dvořáčková-Malá, Dana, Charvát, Petr, Němec, Bohumír, České Budějovice 2010, s. 129 – 136; SOMMER, Petr, THOMOVÁ, Zuzana, THOMA, Juraj, *Archeologie a rekonstrukce středověké podoby premonstrátské kanonie v Želivi*, in: Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace, ed. Michal Mašek, Petr Sommer, Josef Žemlička a kol., Praha 2009, s. 69 – 82; DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927; PISKOVÁ, Renata a kol., *Jihlava*, Praha 2009.

⁴ KERNBACH, Anna, *Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku. K dějepiscetví přemyslovského období*, Brno 2010; SMĚKALOVÁ, Anna, *Blahoslavený duch zazpíval. Opat Gotšalk a jeho*

Dějiny osídlení oblasti Českomoravské vrchoviny se v poslední době velice intenzivně zabývá Petr Hejhal, ze starších prací je nutné jmenovat alespoň *Mistopis klášterství želivského kolem roku 1200* autorů Turka a Kopáče.⁵ Zajímat nás také budou dějiny dobývání drahých kovů na Jihlavsku, Havlíčkobrodsku a Pelhřimovsku. K této tématice byly nejzajímavější příspěvky publikovány ve sbornících z pravidelně se opakujících konferencí Stříbrná Jihlava.⁶

Nejstarší dějiny Želiva známe především díky kronikám. Krátce se o počátcích zdejšího benediktinského kláštera a vyhnání zdejších mnichů zmiňuje Kronika mnicha sázavského.⁷ Daleko podrobnější informace nám však poskytuje kronikář Jarloch, který v Želivu dokonce dlouhou dobu pobýval.⁸ Později Želiv z narativních pramenů české provenience mizí a znovu se objevuje až v době Karla IV. Konkrétně se o Želivu zmiňuje Příbík Pulkava z Radenína, který se však opět vrací k nejstarším dějinám konventu.⁹

V želivském klášteře se nám bohužel nedochoval žádný urbář, právě proto jsou listiny nejvýznamnějšími písemnými prameny, které nám pomohou snad alespoň částečně rekonstruovat dějiny Želiva a hlavně jeho majetkové poměry. Do roku 1375 se nám listin zachovalo poměrně velké množství. Nejstarší listina týkající se spíše celé oblasti Želivska je říšské provenience a je z roku 1144.¹⁰ Z dalších jmenujme alespoň listinu z roku 1226, která nás poměrně detailně informuje o majetkových poměrech želivských premonstrátů.¹¹ Listiny jsou dostupné především v edičních řadách *Codex diplomaticus Bohemiae* a *Regesta Bohemiae et Moraviae*.

Mezi dalšími významnými prameny, které můžeme využít nejen pro poznání ekonomické situace konventu, je nutné jmenovat konfirmační a erekční knihy.¹² Konfirmační knihy, jsou zápisy o obsazení uprázdněných církevních beneficí. Erekční knihy pak obsahují informace o založení nových církevních institucí, jako jsou špitály nebo kaple, ale také o

---

literární obraz v Jarlochově letopisu, in: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, r. 27, č. 11, 2005, s. 18-20.

⁵ HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012; TUREK, Jar, KOPÁČ, L., *Mistopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: Časopis společnosti přátel starožitností, XLIX – L, 1941 – 1942, s. 196 – 217.

⁶ Stříbrná Jihlava : seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava 16.9. – 17.9. 1995. Sborník příspěvků, ed. Karel Malý, Jihlava 1996 a další díly.

⁷ *Fontes rerum Bohemicarum II*, ed. J. Emler., Praha 1874, s. 238 – 269 (dále jen MNICH SÁZAVSKÝ).

⁸ *Fontes rerum Bohemicarum II*, ed. J. Emler., Praha 1874, s. 461 – 516 (dále jen JARLOCH).

⁹ *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. J. Emler., Praha 1895, s. 4 – 326 (dále jen PULKAVA).

¹⁰ CDB I, č. 138, s. 142.

¹¹ CDB II, č. 281, s. 274 – 277.

¹² *Libri confirmationum I/1*, ed. F.A.Tingl, Praha 1867 a další svazky; *Libri erectionum I*, ed. K. Borový, Praha 1873 a další svazky.

směnách církevního zboží nebo patronátním právu. Dále pak nás budou zajímat registra papežských desátků.¹³

---

¹³ *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diocéze pražské* ed. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1873.

3. Založení benediktinského Želiva

Želivský klášter se nachází na pomezí Čech a Moravy, na soutoku Želivky a Trnávky, jedenáct kilometrů západně od Pelhřimova, v oblasti, která dříve spadala pod Čáslavsko. Vzhledem k tomu, že se jednalo o území v podstatě pohraniční, bylo v raném středověku jen řídce osídlené. Jak upozorňuje Josef Dobiáš v Dějinách královského města Pelhřimova¹⁴ pravděpodobně: „...nepatřil hvozď, činící mezi nimi přirozenou hranici, vlastně nikomu, neboť každému z obou sousedů záleželo v zájmu vlastní bezpečnosti na tom, aby les zůstal v celé své původní šíři nedotčen.“ Území však ovládala pražská knížata, což můžeme doložit zcela konkrétně.

Od obnovení olomouckého biskupství roku 1063 do roku 1144 se táhl spor o jihomoravský hrad Podivín, na který si dělal nárok jak biskup pražský, tak olomoucký.¹⁵ Tato rozepře byla vyřešena až díky zásahu římského krále Konráda III. Ten v dubnu 1144 v Bamberku vydal listinu,¹⁶ díky které olomoucký biskup Jindřich Zdík získal Podivín a budoucí druhý český král Vladislav¹⁷ daroval pražskému biskupu Otovi jako náhradu statek Želiv¹⁸ se vším, co k němu náleží. Samotný Vladislav pak vydal listinu řešící tento problém mezi 18. říjnem 1146 a 10. červencem 1148.¹⁹ Právě tyto listiny jsou prvním písemným pramenem, který nás o Želivu informuje.

O jak rozsáhlý statek se jednalo, ani jedna z těchto listin neuvádí. Můžeme se o tom tedy jen dohadovat, i když částečně by se jeho rozsah dal určit podle statků sepsaných v listině z roku 1226, jak opět upozorňuje Josef Dobiáš.²⁰ Jedná se však o listinu, ve které jsou sepsané majetky želivských premonstrátů. V době, kdy želivský (nejdříve benediktinský) klášter vzniká, můžeme hledat i počátky biskupského statku Řečice.²¹ Dá se tedy předpokládat, že se jednalo o území větší. Biskup by pak dal benediktinům jen část majetku,

---

¹⁴ DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 22.

¹⁵ Více k tomuto sporu: DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 22 – 25; WIHODA, Martin, *Causa Podivín*, in: *Časopis Matice moravské*, 1998, r. 117, č. 2, s. 279 – 291; WIHODA, Martin, *Morava v době knížecí 906 – 1197*, Praha 2010, s. 136 – 137.

¹⁶ CDB I, č. 138, s. 142.

¹⁷ V této době český kníže.

¹⁸ V latinských pramenech se nejčastěji vyskytuje jako Seleu, Seleov, Selewe, Syloa, Siloe, Syloe, Želivo, Seelau.

¹⁹ CDB I, č. 157, s. 161 – 163.

²⁰ CDB II, č. 281, s. 274 – 277; DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 25.

²¹ Jedná se o dnešní město Červená Řečice. První písemný doklad o jeho existenci pochází z let 1279 – 1290 (více: PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. III, Praha 1951, s. 549.)

který získal náhradou za Podivín, a území by de facto rozdělil na dvě části – Želivsko a Řečicko. Tato teorie však vzchází z toho, že samotný klášter byl založen až po ukončení podivínského sporu v roce 1144.

Ke klášteru se nezachovala žádná zakládací listina, což v této době ale není ničím neobvyklým. Pokud chceme datovat vznik kláštera, musíme se spoléhat na prameny, které nás k jeho vzniku vedou nepřímo. Především ve starší literatuře²² se objevuje informace, že želivský klášter byl založen roku 1139 knížetem Soběslavem I. a jeho chotí Adlétou.²³ Zdrojem k tomuto tvrzení je pozdější, avšak obzvláště o církevních záležitostech velmi dobře informovaný zdroj - kronika Přibíka Pulkavy z Radenína. Již na počátku dvacátého století, ale Václav Novotný vyvrací skutečnost, že by klášter byl založen tímto způsobem.²⁴ Ten upozorňuje především na to, že o dějinách kláštera je velmi dobře informován kronikář Jarloch a rozhodně je době založení blíže. Jarloch jako zakladatele jmenuje Reginarda z Met.²⁵ Navíc uvádí, že založení mělo proběhnout za biskupa Oty, muselo se tak tedy stát v letech 1140 – 1148.²⁶ Dalším důkazem, který vyvrací to, že byl klášter založen před rokem 1144, je i samotná výše uvedená listina z tohoto roku. Uvádí se v ní totiž doslova, že „*dux Bohemie Latizlaus ... dedit Ottoni ... predium Selev et omnia, que ad ipsum pertinent*“. Hovoří se zde tedy o statku (predium), nikoli o klášteru. Dá se předpokládat, že kdyby tu nějaký klášter byl, pravděpodobně by v listině nebyl vynechán.

Na druhou stranu právě onen velmi dobře informovaný kronikář Jarloch ve své kronice uvádí,²⁷ že pražský biskup si v želivském kostele osobuje patronátní právo, které získal na základě směny, kdy pražský biskup Ota měl dát knížeti Soběslavovi Podivín výměnou za Želivský újezd. Zde se však jedná o poněkud chybnou informaci. Podle starší kroniky mnicha sázavského²⁸ zemřel Soběslav v roce 1140 na „*XVI Kal. Martii*“ tedy 14. února a Ota se podle stejného zdroje stal pražským biskupem 28. května 1140. Mezi Soběslavem a Otou ve funkci biskupa mohlo tedy k výměně dojít jen těžko. Jednalo se tedy až o Vladislava a je zřejmé, že v otázce toho, kdo, co, kdy, s kým udělal, se na sto procent nemůžeme spolehnout ani na Jarlocha.

---

²² Např. PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl I., od prvověkosti až do roku 1253* Praha 1939, s. 249; ČERMÁK, Dominik, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877. BEZDĚKA, Viktor, *Památky kláštera Želivského*, in: *Památky archaeologické a místopisné*, II/IV, 1856, s. 145.

²³ Rok 1139 a Soběslava I. jako zakladatele můžeme písemně doložit kronikou Přibíka Pulkavy z Radenína (PULKAVA, s.83).

²⁴ NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.2 Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913, s. 698.

²⁵ JARLOCH, s. 487.

²⁶ BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 715.

²⁷ JARLOCH, s. 489.

²⁸ MNICH SÁZAVSKÝ, s. 261.

Proti Novotnému se také v poslední době vymezil Petr Sommer.²⁹ V první řadě upozorňuje, že: „...v roce 1178 vydává Soběslav II. listinu vyšehradské kapitule, v níž se hovoří o staré cestě vedoucí do Želiva – také bez jakékoliv připomínky premonstrátské kanonie, která zde již 30 let prokazatelně existovala.“ Tento argument by se dal podobným způsobem vyvrátit. V listině je totiž doslova uvedeno „*via antiqua que conducit ad Seleu*“.³⁰ Listin zmiňujících se o cestách (*via*) v pramenech české provenience samozřejmě existuje velké množství. Příkladem může být například listina z let 1125 - 1140,³¹ kde je uvedeno „*magna via, que vadit Pragam*“ a falsum datované do roku 993,³² kde je naopak napsáno „*via, per quam venitur ad civitatem Pragam*“. Z tohoto příkladu plyne, že u názvu místa nemusí být nutně uvedeno, co se v něm nachází. Pouhý termín *Seleu* může tedy stejně dobře označovat klášter (resp. později premonstrátskou kanonii), jako samotné místo.

Nesporné jsou ovšem Sommerovy teze ohledně stavební podoby kláštera v době odchodu benediktinů z této lokality, které dokazují založení před rokem 1144, ovšem nijak přesně jej nedatují.

Nejdříve se však blíže zaměříme na narativní prameny, které nás o počátcích želivského kláštera informují nejpodrobněji. Pokud budeme postupovat chronologicky, nejstarším pramenem narativního charakteru zmiňující období vzniku kláštera by měla být samozřejmě kronika Mnicha sázavského.³³ Ten nás ovšem, vzhledem ke svým zájmům, týkajícím se především kláštera Sázava, o želivských dějinách příliš neinformuje. De facto se zabývá pouze osobou původně želivského a později sázavského opata Reginarda. Při příležitosti jeho dosazení na místo opata Sázavy připomíná to, že byl Reginard i s bratry pomluven před biskupem Danielem a vyhnán z Želiva, i když vykonal mnoho znamenitých věcí. Bez zajímavosti není ani to, že Mnich sázavský uvádí, že Reginard se stal opatem Sázavy přičiněním krále Vladislava a též biskupa Daniela. Zdá se tedy, že Reginardovy prohřešky opravdu nemohly být až tak veliké. Mnich sázavský jakožto benediktin pak celou vinu dává osobě, kterou blíže nespecifikuje, která měla mít zájem na tom přivést do Želiva augustiniány z ciziny. Zde se samozřejmě jedná o chybu, neboť jak víme, do Želiva byli uvedeni premonstráti.

---

²⁹ SOMMER, Petr, *Želiv Reginarda Metského*, in: *Za zdmi kláštera. Cisterciáci v českých zemích*, ed. Dvořáčková-Malá, Dana, Charvát, Petr, Němec, Bohumír, České Budějovice 2010, s. 129 – 136.

³⁰ CDB I, č. 287, s. 253.

³¹ CDB I, č. 124, s. 129 – 131.

³² CDB I, č. 375, s. 348.

³³ MNICH SÁZAVSKÝ, s. 268 - 269.

Daleko obsáhlejším pramenem pro dějiny Želiva, je bezpochyby letopis milevského opata Jarlocha, který vznikl někdy na počátku 13. století.³⁴ Právě Jarloch nám sděluje,³⁵ že prvním opatem želivského kláštera byl benediktin Reginard, který měl proměnit les v pole a vybudovat zde pohodlný klášter a dokončit jej. Dále měl vystavět kostel svatého Petra a také začít budovat basiliku Panny Marie. Vše měl nechat vysvětit pražským biskupem Otou. Basiliky měl dokonce stihnout vystavět poměrně rozsáhlou část - dvě apsidy, čtyři oltáře a polovinu lodi.

Právě s touto částí Jarlochovy kroniky Sommer srovnává výsledky archeologického výzkumu,³⁶ částečně upravuje stavební terminologii toho, jak bývá text obvykle překládán a upozorňuje na to, že tak rozsáhlý komplex (čítající minimálně kostel a část druhého kostela a křížové chodby) nemohl být vybudován za pouhé čtyři roky působení benediktinů v Želivu, jak by chtěl Václav Novotný. Sommer pak uvádí, že klášter byl založen ještě před rokem 1139, kdy byl dokonce dostavěn.

Co tedy vůbec o vzniku kláštera můžeme říci? Můžeme prakticky s jistotou tvrdit, že již před rokem 1144, kdy máme „Selev“ písemně doložen, byl na místě soutoku Želivky a Trnávky budován benediktinský klášter. V jeho čele stál opat Reginard původem z Met. Dnes již bohužel nezjistíme, kdy a jestli vůbec sem mnichy někdo povolal (před rokem 1144 by to případně byl nejspíš kníže), nebo jestli k založení nemohlo dojít jaksi spontánně.³⁷ Koneckonců, hustý pohraniční hvozd musel být pro komunitu bratří, kteří zde chtěli vést kontemplativní život, přímo ideální. Ať klášter vznikl z jakéhokoli popudu, zakladatelská práva si po roce 1144 k němu osoboval pražský biskup, jinak by těžko mohl benediktiny vyhnat. Mniši zde rozhodně nezháleli a povedlo se jim zde vybudovat nejen jakési provizorium, ale i poměrně rozsáhlý zděný areál. Ani tato aktivita je však nezachránila před vyhnáním z vlastního kláštera.

---

³⁴ *Milevský letopis. Zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta*, ed. Anna Kernbach, Martin Wihoda, Magdalena Moravová, Praha 2012, s. 6.

³⁵ JARLOCH, s. 487.

³⁶ SOMMER, Petr, *Želiv Reginarda Metského*, in: *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*, ed. Dana Dvořáčková-Malá, Petr Charvát, Bohumír Němec a kol., České Budějovice 2010, s. 129 – 137. Výsledky archeologického výzkumu byly dále shrnuty v: SOMMER, Petr, THOMOVÁ, Zuzana, THOMA, Juraj, *Archeologie a rekonstrukce středověké podoby premonstrátské kanonie v Želivi*, in: *Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace*, ed. Michal Mašek, Petr Sommer, Josef Žemlička a kol., Praha 2009, s. 69 – 82.

³⁷ Mniši se například mohli shromáždit kolem jedné konkrétní osoby, tak jak to bývá popisováno především v legendách po celé Evropě. Podobným způsobem snad vznikl i benediktinský klášter na Sázavě, kde se mniši měli shromáždit v okolí poustevníka Prokopa.

Podle svědectví Jarlocha,³⁸ někdo pomluvil některé želivské mnichy před novým pražským biskupem Danielem³⁹ z mnoha velkých provinění. Je zajímavé, že se Jarloch (ač sám premonstrát) ani nepokouší zastírat, že se nejednalo o úplně obvyklou situaci a svým způsobem Daniela až obviňuje, že pomluvám uvěřil, nesnažil se ani o vyšetřování a opata i mnichy, kteří se k ničemu nepřiznali, z kláštera vypověděl. Benediktini (nebo alespoň někteří z nich) odešli pravděpodobně do nedalekého kláštera v Sázavě. Tyto pomluvy nejsou v českém prostředí ničím neobvyklým. Mnich sázavský připomíná případ sázavského opata Božetěcha, kterého již kolem roku 1085, kdy byl zvolen, někteří členové kláštera pomlouvali u knížete.⁴⁰

Podobně došlo kolem roku 1151 k vyhnání benediktinů z Klášterního Hradiska u Olomouce, kde byli stejně jako v Želivu nahrazeni premonstráty.⁴¹ Právě případ benediktinského Hradiska je želivskému případu nápadně podobný. Jak upozorňuje Martin Wihoda⁴², k tomu aby byli benediktini vyhnáni, taktéž neexistoval žádný formální důvod a taktéž se jednalo o komunitu, které se podařilo vybudovat prosperující klášter. Mezi motivy vedoucími k vyhnání Wihoda jmenuje především náchylnost biskupa Jindřicha Zdíka k premonstrátům,⁴³ ale také svým způsobem svébytné postavení benediktinů a jejich orientaci na olomoucké Přemyslovce. Vzhledem k tomu, že Zdik⁴⁴ byl u nás de facto prvním výraznějším představitelem emancipačního hnutí, je jasné, že právě závislost benediktinů na fundátorovi, narušovala jeho představy o postavení církevní instituce a o církevní správě obecně. Někteří autoři upozorňují na to, že Zdikův vliv by mohl stát i za vyhnáním benediktinů z želivského kláštera.⁴⁵ Tomu by samozřejmě odpovídalo především to, že byli nahrazeni premonstráty, ale třeba také to, že Jarloch zmiňuje,⁴⁶ že poté co byli premonstráti do Želiva uvedeni, byli prakticky bez prostředků a právě Zdik jim měl zajistit alespoň základ pro přežití.

---

³⁸ JARLOCH, s. 487 – 488.

³⁹ Ota zemřel 10. července 1148. (BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, s. 715.)

⁴⁰ MNICH SÁZAVSKÝ, s. 249.

⁴¹ FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 514.

⁴² WIHODA, Martin *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno 2002, s. 36 – 38; NOVOTNÝ, Václav, *Uvedení Premonstrátů do kláštera Hradištského na Moravě*, in: *Časopis Matice moravské*, r. 50, 1926, s. 155 – 170.

⁴³ Zdik se podílel na uvedení tohoto řádu nejen na Moravu, ale také do Čech. Právě on je uváděn spolu s Vladislavem II. a jeho ženou Gertrudou, jako jeden ze zakladatelů Strahovského kláštera. (FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 152.)

⁴⁴ JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 175.

⁴⁵ PRIX, Dalibor, *Jindřich Zdik – stavebník*, in: *Jindřich Zdik (1126 – 1150) Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, ed. Jana Hrbáčová, Olomouc 2009, s. 54.

⁴⁶ JARLOCH, s. 490.

Toto srovnání Hradiska a Želiva zní věrohodně a bývá v nejrůznějších studiích neustále opakováno. Na druhou stranu není samotné vyhnání benediktinů v českých zemích aktem ojedinělým. Kromě Hradiska a Želiva postihl podobný osud dříve také Sázavu. Odtud byli pro změnu dříve vyhnáni benediktini s tzv. staroslověnskou liturgií a nahrazeni v roce 1096 latinským konventem z Břevnova.⁴⁷ Vedly se také diskuse, zda benediktinský konvent nemohl předcházet premonstrátské kanonii v Litomyšli, byť tato idea nedošla uznání.⁴⁸ O existenci jistého domácího konventu, který měl předcházet příchodu premonstrátů, se mluví i ve spojitosti se vznikem Strahova.⁴⁹

Komplikované byly například také počátky jiného pohraničního Kláštera – Kladrub.⁵⁰ Klášter, který založil roku 1115 Vladislav I. v Kladrubech, měl být osazen jakýmsi domácím konventem, avšak v roce 1117 sem měl být povolán na popud Vladislavovy manželky Richenzy z Bergu⁵¹ konvent nový z bavorských Zwiefalten. Tento konvent se však kvůli rozporům⁵² s místními mnichy měl vrátit zpět, ale byl opět povolán v roce 1120, což se mělo pak opakovat ještě jednou, aby se v Kladrubech definitivně usadil až v roce 1130.

Komplikace při zakládání klášterů postihly i cisterciáky. Prvním takovým příkladem je klášter Osek.⁵³ Severočeský velmož Milhost počátkem devadesátých let 12. století založil klášter v Maš'ově, kam povolal mnichy z bavorských Valdsas. Milhost však vedl s církví dlouhodobé majetkové spory, které se pravděpodobně promítly i do jeho vztahů s cisterciáky. Cisterciákům sice daroval statky, ovšem pravděpodobně jim z nich neplynuly žádné příjmy a jednalo se spíše o jakýsi formální dar. Situace se nakonec natolik vyostřila, že Milhost mnichy vyhnal. Mnichům se povedlo najít útočiště u Slávka z rodu Hrabšiců, který jim de facto založil nový klášter a to Osek.

Neúspěšná byla také fundace významného šlechtice 13. století Jana z Polné. Ten se pokusil cisterciáky přivést na Vysočinu, když ve třicátých letech 13. století povolal mnichy z Oseka a daroval jim Nížkov a další majetky.⁵⁴ Opat však nebyl spokojen s majetkovými

---

⁴⁷ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 632.

⁴⁸ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 345.

⁴⁹ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 443.

⁵⁰ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 288 – 289.

⁵¹ NOVÁČEK, Karel, *Kladrubský klášter 1115 – 1421. Osídlení, architektura, artefakty*, Plzeň 2010, s. 9.

⁵² Jak upozorňuje Karel Nováček, Zwiefalten měl úzké styky s benediktinským reformním střediskem Hirsau. Právě reformní orientace bratří snad mohla vést k neshodám mezi nimi a domácími mnichy.

⁵³ CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420. I. Fundace 12. století*, Praha 2013, s. 366-369.

⁵⁴ CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420. III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, Praha 2009, s. 77-78.

poměry a po pěti letech se z Nížkova navrátil i s mnichy zpět do Oseka. Úspěšná byla až cisterciácká fundace v nedalekém Žďáře nad Sázavou v 50. letech.

Pokud se tedy podíváme na uvedené příklady, je jasné, že počáteční fáze existence kláštera ještě ve 13. století nebyla právě jednoduchá. V některých případech trvalo poměrně dlouhou dobu, než se konvent definitivně usadil. Ono takřka legendární „želivské vyhnání“ tedy rozhodně není jediným takovým případem na našem území.

4. Příchod premonstrátů do Želiva a počáteční problémy kanonie

V roce 1149 obsazují konvent v Želivu premonstráti z kanonie v Steinfeldu.

Řád premonstrátů byl schválen papežem Honoriem II. bulou *Apostolicae disciplinae spectantes* roku 1126. Za jeho zakladatele považujeme svatého Norberta z Xanten. Norbert byl ovšem již od roku 1126 poněkud zaneprázdněn, neboť zastával úřad magdeburského biskupa. O relativně velmi rychlé rozšíření řádu po celé Evropě se tedy zasloužil spíše jeho nástupce Hugo z Fosses. Můžeme však říci, že Norbert dal celému kanovníckému řádu jakýsi ideový základ. Svůj název odvozují premonstráti od svého mateřského domu ve francouzském Prémontré. Obzvláště v polské literatuře se můžeme setkat i s termínem „norbertini“, právě podle svatého Norberta. Základem pro fungování řádu se stala řehole svatého Augustina, která samozřejmě musela být doplněna dalšími dokumenty.⁵⁵

Přesto, že se jedná o řád kanovnícký, nikoli mnišský, formální uspořádání řádu je velice podobné uspořádání cisterciáckému, kterým bylo s největší pravděpodobností inspirováno. Podobně jako cisterciáci i premonstráti svolávají opaty na pravidelnou generální kapitulou v mateřském klášteře a také zde funguje filiační systém. Mateřské kláštery jsou tedy povinny pravidelnou vizitací klášterů dceřiných. Premonstráti také obdobně jako cisterciáci využívají k práci laických bratří (konvršů). Zásadní rozdíl mezi premonstráty a cisterciáky je tedy v řeholi a původu, zatímco cisterciáci jsou reformou benediktinů a vyvinuli se tedy z uzavřených společenstev, kořeny premonstrátů naopak můžeme hledat v katedrálních kapitulách. Původní představa svatého Norberta tedy byla spíše taková, že vznikne nový řád, který bude spojovat chudobu (ideál *vita apostolica*), ale zároveň se bude jednat o navenek aktivní kazatelský řád. Právě vlivem cisterciáckého řádu se však i řád premonstrátů spíše uzavírá, i když i nadále se snaží o farní správu.

Bez zajímavosti rozhodně není, že některé původní premonstrátské řádové domy byly takzvanými dvojkláštery. To znamená, že společně na jednom místě existoval jak klášter mužský, tak klášter ženský. Brzy se ovšem ukázalo, že něco takového překvapivě nemůže fungovat a generální kapitula vydala roku 1135 příkaz, že ženy musí žít v ústavech v jiné lokalitě. Ženské kláštery však i nadále byly, jak uvidíme i na příkladu Želiva, na svých

---

⁵⁵ Sacer candidus et canonicus Ordo Praemonstratensis, blíže k dějinám řádu: ČERMÁK, Dominik, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877; BACKMUND, Norbert, *Geschichte des Prämonstratenserordens*, Grafenau 1986; LAWRENCE, Hugh, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001, s. 166 - 169, HLAVÁČEK, Ivan, *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: *Studien zum Prämonstratsorden*, Vandenhoeck-Ruprecht-Göttingen 2003, s. 281-310; FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 107 – 108.

mateřských mužských klášterech závislé. Správa řádu se výrazněji mnění v roce 1320, kdy došlo k rozdělení řádu na tzv. cirkárie (tj. okrsky).

První premonstráty na naše území uvádí již zmiňovaný Jindřich Zdík. Spolu s Vladislavem II. a jeho manželkou Gertrudou přivádí na Strahov premonstráty ze Steinfeldu a to již někdy v letech 1143 – 1144, tedy asi pouhých 18 let po založení řádu.⁵⁶ Po založení Strahova následuje vznik ženského premonstrátského konventu v Doksanech a v roce 1149 pak již bezprostředně následuje příchod premonstrátů do želivského kláštera.

O příchodu premonstrátů do Želiva nás opět velice zevrubně informuje především kronikář Jarloch.⁵⁷ Biskup Daniel si podle něj přál Želiv přetvořit podle vzoru Strahova. Vypravil tedy poselstvo do premonstrátského Steinfeldu, ze kterého byl právě Strahov osazen, a žádal o to, aby odtud přišel nový konvent s opatem, který také získal. Ve Steinfeldu měli být vybráni bratři a mělo zde dojít k volbě opata, který měl být zvolen až napodruhé. Stal jsem jím Gotšalk.

Gotšalk se vydal s bratry na cestu. V Mohuči se měli setkat s biskupem Danielem, což se nestalo a tak se vydali na strastiplnou cestu do Prahy. Daniel jim sice měl na cestu nechat v Mohuči koně, avšak ti jim byli zcizeni. Cestovali tedy pěšky někdy okolo Vánoc (Jarloch konkrétně říká, že po svátku Narození Páně). Jarloch dokonce říká, že v té době byly „ohromné závěje“. Bratři se však šťastně dostali na Strahov a to někdy okolo svátku svatého Fabiána a Šebestiána. Tento svátek připadá na 20. ledna a jednalo se, jak plyne z kontextu, o rok 1149. Až na Strahově skupina ze Steinfeldu zjistila, že v Želivu žije jiná komunita, což jim měl Daniel zamlčet, a že bude muset být před jejich příchodem vyhnána. Premonstrátům se to samozřejmě pranic nelíbilo, což následně sdělili Danielovi. Jarloch Danielův odpor k tomu, aby benediktini v Želivu zůstali, vykresluje pomocí fiktivní promluvy Daniela, který měl podle Jarlocha mimo jiné dokonce říci: „...raději bych chtěl, aby tam vyli vlci, než bydleli takový jako oni.“ Nakonec tedy premonstráti odešli do Želiva, nicméně ani to pro ně nebylo právě vítězstvím.

Vypuzení benediktinští mniši si totiž z kláštera všechno odnesli s sebou (Jarloch je srovnává s nepřítelem, který plení, ovšem uznává aspoň, že nezapálili budovy). Biskup Daniel

---

⁵⁶ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 443.

⁵⁷ JARLOCH, s. 488 – 490.

premonstráty nijak nepodpořil. Ze začátku tedy konvent žil, jak Jarloch uvádí, z almužen prostých lidí (v originále *pauperum*).⁵⁸

Samozřejmě se nabízí otázka, kdo byli tito prostí lidé. Mohlo se jednat o obyvatele samotného Želiva, jakožto vsi a jejího nejbližšího okolí, kterým se bratří jednoduše zželelo, a poskytli jim alespoň základní pomoc. To že se nemohlo jednat o pomoc nijak velkou, dokazuje to, že následně musel premonstrátům pomáhat ještě Jindřich Zdík. Nicméně tato Jarlochova zmínka jasně naznačuje, že Želiv se nemohl nacházet v úplně pustině a nějaké osídlení zde již muselo existovat. Je dost pravděpodobné, že tito *pauperes* mohli být dokonce obyvateli, alespoň některých z vesnic, které později Želivu patřily a jejichž existenci můžeme doložit listinou z roku 1226.⁵⁹ Zmíněná pomoc Jindřich Zdíka bratřím také neměla dlouhého trvání. Zdík totiž záhy, v roce 1150, umírá a želivská komunita je opět odkázána jen sama na sebe.

Jarloch se, především proto, že od dětství pobýval v Želivě,⁶⁰ ve své kronice poměrně podrobně zabývá osobou opata Gotšalka.⁶¹ Chvillemi tak podrobně až se dané úseky kroniky blíží spíše legendě, čímž ale rozhodně Gotšalkův vliv nechceme nikterak snižovat. Pokud totiž odhlédneme od narativních pramenů, zjistíme, že se nám zachovalo i poměrně velké množství pramenů diplomatického charakteru (minimálně 11 listin), které nás k osobě tohoto opata odkazují.⁶²

Gotšalkovi se muselo povést relativně rychle Želiv stabilizovat. Pokud by tomu tak nebylo, těžko by se Gotšalk mohl věnovat i jiným aktivitám než správa, nebo lépe řečeno záchrana, vlastního konventu. Ovšem Gotšalk, jak se dozvídáme opět díky Jarlochovi,⁶³ se zasadil o vznik hned několika dalších premonstrátských kanonií a věnoval jim i náležitou péči.⁶⁴ První z nich je dnes již zaniklá ženská kanonie v Louňovicích pod Bláníkem obsazená premonstrátkami z Dünnewaldu u Kolína nad Rýnem pravděpodobně hned někdy okolo roku 1250, tedy takřka okamžitě po příchodu premonstrátů do Želiva.⁶⁵ Z Louňovic je sestrami

---

⁵⁸ Problematikou termínu *pauperes* ve středověkých pramenech řeší: LALIK, Tadeusz, *Pauperes w dokumentach czeskich poczátków XIII wieku*, in: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Varšava 1976, s. 323 – 331.

⁵⁹ CDB II, č. 281, s. 274 – 277 .

⁶⁰ SMÉKALOVÁ, Anna, *Blahoslavený duch zazpíval. Opat Gotšalk a jeho literární obraz v Jarlochově letopisu*, in: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, r. 27, č. 11, 2005, s. 18-20.

⁶¹ JARLOCH, s. 491 – 497.

⁶² CDB I, č. 164, s.169 – 170; č. 165, s. 170; č. 166, s. 170 – 171; č. 188, s. 182, č. 189, s. 182 – 183; č. 192, s. 185; č. 208, s. 194 – 197; č.254, s. 225 – 226, č. 255, s. 226; č. 302, s. 271 – 272; č. 400, s. 415 – 417.

⁶³ JARLOCH, s. 496 – 497.

⁶⁴ Podle Jarlocha se Gotšalk například těsně před svou smrtí vydal na vizitaci všech tří klášterů.

⁶⁵ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 352.

následně na Gotšalkův popud založen i klášter v Dolních Kounicích⁶⁶ u Brna a také klášter v Perneggu.⁶⁷ Zároveň želivští premonstráti zakládají také svůj dceřiný klášter Geras, který se stejně jako Pernegg nachází v Dolních Rakousích.⁶⁸ Želiv tedy musel pod Gotšalkovým vedením prosperovat natolik, že byl schopen uživit dostatečně velkou komunitu bratří, aby jich část mohla odejít a založit konvent nový. Krom toho nás Jarloch upozorňuje na to, že se Gotšalk věnoval četbě svatých knih,⁶⁹ což znamená, že v Želivu již v jeho době musel existovat alespoň základ nějaké knihovny. Konvent, který není vůbec zaopatřen, by si něco takového mohl jen těžko dovolit.

Zajímavým problémem je otázka, jak se Gotšalkovi vůbec podařilo tak rychle konvent zbavit počátečních problémů. V podstatě se nabízejí tři řešení. Buď je celá pasáž o bídě, která čekala premonstráty v Želivu jen jedním z dramatických prvků Jarlochovy legendy. Druhou možností je to, že v krátké době po příchodu premonstrátů do Želiva je někdo obdaroval značným majetkem a nám se pro něco takového jen nezachoval žádný pramen. Nejpravděpodobnější je však varianta třetí, totiž že se jednalo o nedostatek do jisté míry způsobený hlavně tím, že bratři přišli do Želiva v zimě nebo na začátku jara a trápil je obzvláště nedostatek potravin. Je totiž nepravděpodobné, že by komunita nebyla zajištěna vůbec žádnými statky. Naopak se dá předpokládat, že premonstráti po benediktinech v podstatě zdědili nejen samotný klášter – budovu, ale i jeho nadání. Jak bylo uvedeno, benediktinům se povedlo v Želivu vybudovat poměrně rozsáhlý areál a něco takového se neobejde bez dostatečných zdrojů. Bohužel se nám pro toto období nezachoval žádný písemný pramen, který by majetky konventů (ať už benediktinského nebo premonstrátského) blíže mapoval. K úplné ignoraci Želiva pražským biskupem Danielem taky pravděpodobně nedocházelo, koneckonců sám Jarloch nás upozorňuje, že Daniel měl za kaplana jistého želivského kanovníka Alberta.⁷⁰

Možné však v takovém případě je, že premonstráti nedostali po benediktinech majetky úplně všechny. Právě v době příchodu premonstrátů do Želiva se totiž objevují první doklady vzniku Červené Řečice.⁷¹ Řečice byla statkem, který se velice záhy stal významným správním

---

⁶⁶ FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 277.

⁶⁷ JARLOCH, s. 496.

⁶⁸ JARLOCH, s. 496.

⁶⁹ JARLOCH, s. 495.

⁷⁰ JARLOCH, s. 461.

⁷¹ První písemný doklad o existenci Řečice pochází z let 1279 – 1290 (více: PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. III, Praha 1951, s. 549.), podle archeologických nálezů zde existovalo osídlení v druhé polovině 12. století. (HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 69).

centrem této oblasti a hlavně díky ní zde měl silný vliv pražský biskup, jakožto její majitel. Opět je nutné zopakovat, že jak Želiv, tak Řečice leží v podstatě v pohraničí, ovládat takové území je tedy strategicky výhodné. Mohli bychom tedy dokonce uvažovat o tom, že zatímco benediktini spravovali celé území v listině z roku 1144⁷² definované jako „*predium Selev et omnia*“ zahrnující jak pozdější Řečicko, tak Želivsko, premonstrátům už se dostalo do rukou pouze Želivsko a v okolí nově vzniklé Řečice vzniká nový, samostatný subjekt. Pokud budeme odvážní, můžeme dokonce říci, že právě posílení vlivu biskupa na daném území, mohlo být jedním z důvodů, proč byli obvykle celkem samostatní benediktini z Želiva vyhnáni a proč byla Řečice vůbec založena.

---

⁷² CDB I, č. 138, s. 142.

5. Nositelé Gotšalkova odkazu

Opat Gotšalk umírá 18. února 1184.⁷³ Jarloch se při popisu jeho smrti sice stále drží schématu legendy, i tak z jeho vypravování můžeme zjistit několik informací, které jsou pro dějiny kláštera velice podstatné. Ještě pár dní před svou smrtí měl Gotšalk jednat o svém nástupci. Tím se podle jeho přání měl stát jistý Petr – převor Louňovic, pobývajících v Kounicích, ten se však opatem Želiva stát nechtěl. Nakonec padla volba na Otu. Ota byl posvěcen 25. února 1184 pražským biskupem Jindřichem.⁷⁴ Stalo se tak brzy po Gotšalkově velkolepém pohřbu, na kterém byl biskup jedním ze smutečních hostí.

Jarloch Otu rozhodně nepovažuje za ideálního kandidáta na takový post. Přímou říká, že Ota nebyl pro tento úřad moc způsobilý, ale jednoduše v té době nebylo v řádu nikoho lepšího. Těžko můžeme dnes soudit, nakolik takový Ota skutečně byl nebo nebyl, faktem však zůstává, že na rozdíl od Gotšalka se nám po něm nezachovalo tak rozsáhlé množství písemných pramenů. Ota je totiž jmenován pouze v jedné jediné listině⁷⁵ a ani v narativních pramenech o něm mnoho informací nenajdeme. Na druhou stranu přebral po svém předchůdci fungující klášter a asi také právě díky tomu může z Želiva být vypravena další komunita, která zakládá nejpozději v roce 1187 na popud velmože Jiřího klášter v Milevsku.⁷⁶ Prvním opatem Milevska se nestává nikdo jiný než nám velice dobře známý kronikář Jarloch.

V dalších obdobích jsme o vývoji Želiva informováni méně podrobně. Jako třetí opat Želiva bývá někdy ve starší literatuře uváděn jistý Haštal (Castulus).⁷⁷ Ten měl zemřít roku 1200 a jeho ostatky měly být nalezeny okolo roku 1630 pod hlavním oltářem. Tohoto opata však není možné nijak pramenně doložit. Opatem, kterého však prameny můžeme doložit bez problémů, je Marsilius.

O Marsiliovi se zmiňuje i Jarloch, takže víme, že v Želivu pobýval již v době Gotšalkovy smrti.⁷⁸ Krom toho je jmenován i ve svědečné řadě dvou fals Přemysla Otakara I. Zábrodovického kláštera. V první listině je uveden jako Marsilius de Zelegou,⁷⁹ v druhé pak jako Marsilius de Selowa.⁸⁰ Obě listiny by se měly vázat k roku 1210 a týkají se založení a

---

⁷³ JARLOCH, s.503, 505 – 506.

⁷⁴ Jednalo se samozřejmě o budoucího knížete Jindřicha Břetislava, který zastával úřad pražského biskupa od roku 1182. (BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 715)

⁷⁵ CDB I č.323 s.297.

⁷⁶ FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 364.

⁷⁷ Např. PETRŮ, Václav, *Klášter Želiv*, Praha 1898, s. 31.

⁷⁸ JARLOCH, s. 502, 504.

⁷⁹ CDB II, č. 363, s. 393.

⁸⁰ CDB II, č. 364, s. 396.

majetků tohoto dalšího premonstrátského kláštera, který byl ovšem obsazen ze Strahova.⁸¹ Například Václav Novotný pak Marsilia považuje za Otova nástupce a postavu Haštala úplně vynechává.⁸²

Marsiliovým nástupcem byl dle dostupných pramenů opat Vilém. Vilém je opět jmenován jako svědek a to v listinách z roku 1219⁸³ a v listině z roku 1221.⁸⁴ Právě snad ještě za vedení opata Viléma získává pro Želiv v roce 1226 jednu z listin, která je naprosto nepostradatelným pramenem pro poznání jeho majetkových poměrů a která již byla několikrát zmíněna.⁸⁵

---

⁸¹ FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 233.

⁸² NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.3 Čechy královské ve XIII. století*, Praha 1928, s. 91.

⁸³ CDB II, č. 170, s. 158; č. 172, s. 161.

⁸⁴ CDB II, č. 217, s. 205.

⁸⁵ CDB II, č. 281, s. 274 – 277.

6. Listina z roku 1226 a želivská kolonizace

Listinu z 8. května 1226 známe pouze z opisu.⁸⁶ Vydal ji papež Honorius III. a potvrzuje jí želivskému konventu veškeré statky. Díky tomu nalezneme v této listině kompletní výčet vesnic, na které si premonstráti dělali nároky.⁸⁷ O podrobnou analýzu této listiny se pokoušelo hned několik autorů.⁸⁸ Přesto však je nutné se jí zabývat i nadále, neboť je zásadním pramenem nejen pro historii samotné kanonie, ale i pro dějiny osídlení. Jak upozorňují Kopáč s Turkem listina z roku 1226 je: „*první závažný historický doklad o osídlení humpoleckého okresu.*“

Většina jmenovaných se pokouší o přesnou lokalizaci vsí uvedených v této listině. Faktem ovšem je, že relativně přesně jsme dnes schopni určit necelou polovinu z celkových šedesáti čtyř míst, což není právě mnoho. Je pravdou, že i bez této lokalizace můžeme bez problémů tvrdit, že v první polovině 13. století byl Želiv klášteřem bohatým, protože z takového množství vesnic mu musely plynout nemalé příjmy. Pokud nějaký klášter vlastnil vesnici, dost často získával dávky nejen jako majitel místa, ale také jako jeho duchovní správce. V případě, že se například jednalo o vesnici s farním kostelem, opat kláštera dosazoval členy konventu na daná místa jakožto faráře, čímž příjmy kanonie zvyšoval a zároveň snižoval výdaje, neboť daného bratra jednoduše nemusel živit. Taková situace, nastala i v Želivu, jak můžeme velmi dobře rekonstruovat na příkladech z konfirmačních knih. Ovšem i tak bez lokalizace ještě pořád nemusíme mít o ekonomické situaci kanonie přesnou představu. Želiv totiž leží v oblasti, kde docházelo k velmi intenzivní těžbě drahých kovů. Pokud chceme zjistit, jestli mohli mít premonstráti z této činnosti nějaký užitek, musíme skutečně vesnice bezpodmínečně identifikovat. Pokud by se nám navíc povedlo zjistit, o jaká místa se konkrétně v listině jednalo, mohlo by to napomoci k poznání průběhu

---

⁸⁶ CDB II, č. 281, s. 274 – 277.

⁸⁷ Konkrétně je v listině uvedeno: *In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis suis, Porzicze, Kigow, Mechutici, Lizcowici, Wreznik, Otradovici, Petrovici, Rogetici, Petrovici, Lipnice, Jurici, Cramolin, Pachow, Pohore, Jilovici, Miletici, Smilovici, Vitici, Lubici, Lhota, Dersovics, Bossiz, Comorovici, Boganow, Bistrum, Povlow, Krazanow, Ruchow, Krazanowecs, Czlaum et Branissow villas cum silvis usque ad terminos Morauie, Bozhelow, Brinscheud, Calov, Dudin, Bucow, Slavani, Welechow, Moztek, Brische, Womisla, Czedliche, Sahore, Czmerdow, Cleticen, Simonici, Wlaztowychenik, Wlaznowici, Heralice, Zedelce, Budicovicz, Vezeli, Seleuech, Terhonici, in Olsan curiam cum vinea Ztrihovici, Zedelce antiquum, Zvanovici, Petrin cum vinea, Borek cum silvis usque ad flumen Giglaue, Wizkidna, Bradlo, Jesena, Hodiegow et Genikow usque ad flumen Otwirna cum pratis, vineis, terris, nemoribus, usuagiis et pascuis in bosco et plano, in aquis et molendinis, in viis et semiti set omnibus aliis libertatibus et immunitatibus suis.*

⁸⁸ HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 53 – 60 ; TUREK, Jar, KOPÁČ, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, XLIX – L, 1941 – 1942, s. 196 – 217; BEZDĚKA, Viktor, *Památky kláštera Želivského*, in: *Památky archaologické a místopisné*, II/IV, 1856, s. 145 – 152.

kolonizace. Otázkou je, jestli se želivští premonstráti na tomto procesu nějakým způsobem podíleli.

Pokud budeme chtít jednotlivá místa dnes přesně lokalizovat, setkáme se s řadou závažných problémů. V první řadě si musíme uvědomit, že Želiv byl v této době zcela bez pochyby klášterem významným. Již v jeho začátcích žádal olomoucký biskup Jindřich Zdík premonstráty, aby se za něj po jeho smrti modlili.⁸⁹ Můžeme předpokládat, že podobný požadavek měly i další osoby a s něčím takovým bývá běžně spojen nějaký dar klášteru, kterým mohla být vesnice, nebo alespoň nějaké příjmy z ní. Nicméně takový dar má jednu nevýhodu – může se nacházet téměř kdekoli. Dá se sice očekávat, že se premonstráti nějakým způsobem pokoušeli takové vesnice směnit za ty, které byly blíže, aby si tak zjednodušili správu svých majetků, ale nemuselo se jim to povést vždy. Jeden takový případ můžeme dokonce prakticky jistě doložit i na příkladu z výše uvedené listiny. Týká se vesnice uvedené pod názvem *Bossiz*. Hejhal tvrdí, že jde pravděpodobně o obec Božice na Znojemsku, kterou želivský konvent rozhodně vlastnil v roce 1486.⁹⁰ Právě její poloha nás rovnou přivádí i k dalšímu problému. Želiv byl navíc, jak už bylo několikrát řečeno, klášterem v podstatě pohraničním. Byl od samého začátku orientován jak na Prahu, kde se nacházel jeho zakladatel a jeho dědici, tak na Moravu. Jenomže ani to není stále všechno – Želiv, jak již bylo také řečeno, stojí i za fundacemi v Perneggu a Gerasu, takže jeho kontakty sahají až do Dolních Rakous. Dá se sice očekávat, že zde žádné majetky neměl, protože veškeré donace logicky připadly spíš Perneggu a Gerasu, ovšem opět to nemůžeme úplně vyloučit. Koneckonců právě Božice jsou geograficky mnohem blíže dolnorakouským kanoniím.

Komplikace nastanou i z důvodu častého výskytu některých názvů. Klasickým příkladem může být Lhota. Je sice pravdou, že nedaleko Želiva se dnes nachází obec s názvem Lhotka, ale vzhledem k četnosti výskytu tohoto názvu v českém prostředí si nemůžeme být vůbec jisti, jestli se opravdu jedná o správné místo. Musíme také počítat s tím, že některá místa mohla zaniknout, nebo být přejmenovaná. I když existuje poměrně slušný soupisu zaniklých obcí, jak pro Čechy, tak pro Moravu, a literatura zabývající se místními názvy, stoprocentně se na tyto zdroje spolehnout nemůžeme.⁹¹

---

⁸⁹ JARLOCH, s. 490.

⁹⁰ Listina digitalizována na: <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/RP/147/charter> (18. července 2014). Listina z 4. listopadu 1486 je dokladem směny Božic, které patřily Želivu, za Mikulovice, patřící bratrům z Weitmile.

⁹¹ PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. I-IV*, Praha 1949 – 1957; HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I – II*, Praha 1970 – 1980; ROUBÍK, František, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959; ČERNÝ, Ervín, *Zaniklé středověké*

Nápomocné k správnému určení místa nám mohou být další písemné prameny. Využit velmi dobře můžeme jak ty, které vznikly před rokem 1226, tak po něm. Stejně tak můžeme hledat oporu například i v archeologických výzkumech. K tomu abychom si určením místa mohli být skutečně jisti, spolu musí jednoduše korespondovat více faktorů, i tak celá problematika podléhá do jisté míry subjektivnímu pohledu autora na věc.

V případě listiny Honoria III. želivským premonstrátům se na starší prameny moc spolehnout nemůžeme. Z nejrůznějších pramenů jsme totiž schopni doložit existenci samotného Želiva a dále existenci jakéhosi Jeníkova, o kterém se zmiňuje Jarloch.⁹² Ten bývá dnes nejčastěji spojován s obcí Větrný Jeníkov.⁹³ Jarloch také říká, že v době, kdy byl v Želivu, existovaly v jeho okolí nějaké vesnice. Za starší pramen by se snad také dala považovat listina z roku 1174, která měla být vydána v Brně,⁹⁴ kde měl moravský kníže Václav⁹⁵ potvrdit směnu mezi želivskými premonstráty a jistým Ranožirem. Premonstráti tehdy měli získat les Borek, zmiňovaný i v listině z roku 1226, za statek jménem *Stanimiri*, který před tím získali jako dar od biskupa Jindřicha Zdíka. Bohužel se však jedná o jedno z Bočkových falz. Pozdějších pramenů je samozřejmě větší množství. Zásadní pro lokalizaci vsí jsou ovšem listiny, které se týkají želivského majetku, a také konfirmační knihy.

Dalo by se snad uvažovat o tom, že místa jsou v listině řazena nějakým logickým způsobem. Josef Dobiáš⁹⁶ upozorňuje, že se v ní dají vysledovat určité skupiny názvů. Dokument tak pravděpodobně vznikl opisováním více listin a každá skupina pak vychází z obsahu jedné původní listiny. Vzhledem k tomu, že se nám žádné podobné písemné prameny nedochovaly, nemůžeme tuto hypotézu potvrdit ani vyloučit.

Zajímavé by samozřejmě bylo zjistit, které z těchto vesnic patří mezi původní majetky Želiva, co je tedy ono *predium Selev et omnia*, uvedené v listině z roku 1144. Odpověď na tuto otázku by mohla pomoci vyřešit i problematiku benediktinské i premonstrátské kolonizace a ukázat, které majetky připadly premonstrátům po jejich příchodu do Želiva.

---

osady a jejich pluziny, Praha 1979; NEKUDA, Vladimír, *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*, Brno 1961.

⁹² JARLOCH, s. 490.

⁹³ TUREK, Jar, KOPÁČ, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností*, XLIX – L, 1941 – 1942, s. 196.

⁹⁴ CDM I, č. 313, s. 289.

⁹⁵ Jedná se o olomouckého údělného knížete Václava, syna Soběslava I. (BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 637.)

⁹⁶ DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 27 – 28.

Josef Dobiáš poukazuje na to, že původní Želivsko se rozkládalo jen na území dnešních katastrů Želiva, Sedlic a Temechlova.⁹⁷ Turek s Kopáčem se přiklání k tomu, že skupiny názvů v listině se dají rozdělit podle doby, kdy místa vznikly. Od názvu *Porzicze* po *Comorovici* se podle nich jedná o benediktinské majetky.⁹⁸ Petr Hejhal uvádí,⁹⁹ že *predium Selev et omnia* muselo být dostatečnou náhradou za výnosný Podivín, proto v počátcích nemuselo docházet ke kolonizaci v moc velkém rozsahu. Podle Hejhala také: „*Můžeme tedy konstatovat, že na základě rozboru Honoriovy listiny jednoznačně nelze vyčlenit lokality vzniklé před rokem 1144, založené benediktiny (1144 – 1149) a premonstráty (1149 – 1226).*“

Je poněkud paradoxní, že všichni autoři, kteří se tematikou zabývali, pracují pouze s představou, že se majetky Želivu (ať už benediktinského, nebo premonstrátského) neustále zvětšovaly. Jak již bylo zmíněno *predium Selev et omnia* mohlo být ve skutečnosti větší a premonstrátům mohla připadnout jen jeho část. Na zbytku území se mohlo začít utvářet Řečicko. Listina z roku 1226 by tak měla ohledně rozsahu původního statku prakticky nulovou vypovídací hodnotu.

Listina řeší také problematiku papežských desátků. Právě v této části listiny se můžeme setkat s termínem *novalia*.¹⁰⁰ Tento termín se používá pro nově založená místa, což je jasným důkazem toho, že některé vesnice musí být výsledkem kolonizační činnosti. Bohužel z listiny není jasně patrné, kterých názvů se výraz konkrétně týká. *Novalia* jsou vůbec velmi zajímavým problémem již od konce 11. století, kdy se v západní a jihozápadní Evropě objevují spory o to, zda by se z *novalií* – novin měly desátky odvádět, když je církevní instituce vlastně vybuodovala. V Čechách se problematika *novalií* objevuje až ve 13. století právě v listinách papeže Honorio III. Využit těchto osvobození se snažili hlavně cisterciáci.

Pokud srovnáme práce, vyloučíme z nich některá obtížně lokalizovatelná místa (např. Lhotu), v některých případech lokalizaci upravíme, nebo vybereme tu nejpravděpodobnější, vznikne nám vzorek dvaceti sedmi míst, která můžeme zanechat do mapy.¹⁰¹ Na základě tohoto

---

⁹⁷ DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s.28.

⁹⁸ TUREK, Jar, KOPÁČ, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: Časopis společnosti přátel starožitností, XLIX – L, 1941 – 1942, s. 197 – 198.

⁹⁹ HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 53.

¹⁰⁰ O této problematice více: ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007, s. 277 – 278 a ZIENTARA, Benedykt, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Varšava 1975

¹⁰¹ Srovnání lokalizací názvů je uvedeno v příloze číslo 3 a vyplývá z prací: BEZDĚKA, Viktor, *Památky kláštera Želivského*, in: Památky archaeologické a místopisné, II/IV, 1856, s. 145 – 152; TUREK, Jar., KOPÁČ, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: Časopis společnosti přátel starožitností, XLIX – L, 1941 –

zobrazení, můžeme konstatovat, že ty želivské majetky, které byly v polovině 13. století v blízkosti premonstrátské kanonie, se rozkládaly na sever od kláštera a tvořili jakýsi dlouhý pás směrem na jihovýchod k Jihlavě. Toto umístění majetků v oblasti rozsáhlé těžby stříbra a zlata nás samozřejmě vede k domněnce, zda-li se na ní nějakým způsobem nemohli podílet i želivští premonstráti.

Listina z roku 1226 není jediným přímým důkazem želivské kolonizace. Dalším je zmínka v listině vyšehradské kapituly z roku 1252. Kapitula jí pronajímá statky mezi Melechovem a Humpolcem humpoleckému mincmistrovi Jindřichovi. V této listině je doslova řečeno: *Laneus enim talis erit in longitudine et latitudine, quemadmodum in locis vicinis, prout Teutonici excolunt terras monasterii in Selew.*¹⁰² Želivský klášter tedy zemi sousedící s pronajímanou oblastí v okolí Humpolce nějaký způsobem zušlechťoval – osidloval.

Na základě informací, které nám poskytují písemné prameny, je dnes poněkud komplikované definovat přesné hranice původního Želivska a určit zcela spolehlivě vesnice, které premonstrátům patřily, nebo které dokonce založili. S jistotou ovšem můžeme tvrdit, že se osidlování krajiny na Vysočině aktivně účastnili a to s největší pravděpodobností, jak na Humpolecku, tak směrem na jihovýchod od kláštera k Jihlavě.

1942, s. 196 – 217; HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012. V příloze č. 4 jsou pak lokality, u kterých se dá předpokládat správné umístění zakresleny v mapě.

¹⁰² CDB IV, č. 256, s. 435 - 437.

7. Ekonomická situace Želivských premonstrátů a těžba drahých kovů

7.1 Přemyslovská éra

Každá větší instituce potřebuje pro svou existenci příjmy a u těch církevních tomu není jinak. Největší část příjmu želivských premonstrátů pravděpodobně plynula z dávek poddaných (respektive obyvatel vesnic, které kanonie vlastnila). Dále se dá předpokládat, že Želivu něco musely vynášet minimálně tři vinice, které vlastnil.¹⁰³ Další příjmy mohly plynout také z hospodaření s lesy. Z roku 1236 se nám dochovala listina, týkající se sporu mezi Želivem a vyšehradskou kapitulou o řeku *Lube*.¹⁰⁴ Tento spor byl nakonec urovnán tak, že rybařit na obou březích říčky směla pouze vyšehradská kapitula a o výtěžek ze čtyř mlýnů na této řece se konvent měl s kapitulou dělit. Je tedy jasné, že konvent se snažil využít veškeré zdroje příjmů ze svých majetků.

Klášteř musel být poměrně bohatý, jak již bylo řečeno, vzhledem k rozsahu statků v roce 1226. Ve 30. letech 13. století dochází k dalšímu rozšiřování majetků, což tuto tezi jen potvrzuje.

Novým opatem se po Vilémovi stal Heřman. Ten je jmenován ve svědečných řadách hned několika listin vydaných v Praze z 6. ledna 1233.¹⁰⁵ Za jeho úřadu vydává Václav I. 25. srpna 1233 v Kladrubech listinu, kterou potvrzuje, že statek Borek, o který vedl želivský konvent spor se syny jistého moravského šlechtice Wolframa, byl přisouzen želivským premonstrátům. V této listině jsou také přesně vymezeny jisté hranice.¹⁰⁶ Vzhledem k rozsahu dané této oblasti se dá předpokládat, že se však nejedná o hranice Borku, ale alespoň částečně o hranice Želivska.

---

¹⁰³ V listině z roku 1226 (CDB II, č. 281, s. 274 – 277) jsou uvedeny vinice: „*in Olsan curiam cum vinea Ztrihovici, ... Petrin cum vinea, ... Genikow usne ad flumen de Otwirna, cum pratis, vineis,*“ a dále pak lesy: „*Branissow villas cum silvis usne ad terminos Morauie... Borek cum silvis usne ad flumen Giglaue.*“

¹⁰⁴ CDB III, č. 142, s. 177. Podle Petra Hejhala je Lube dnešní Martinický potok. Vzhledem k charakteru sporu musel potok tvořit hranici mezi majetky Želiva a tzv. Svataviným újezdem. Toto území měla darovat vyšehradské kapitule Svatava Polská, manželka Vratislava II. (o tom více: HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 44).

¹⁰⁵ CDB III, č. 30, s. 28-29; č.31, s. 29-31; č. 32, s. 31-32; č. 33, s. 32 – 33.

¹⁰⁶ CDB III, č.43, s.43 – 44. Oblast je definována: „...*a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ipso monte ad viam, quo vocatur Nahaber, et per eandemviam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otwirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum; ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit...*“; *Ryvulus Zmrytsna* je Smrčenský potok, *ryvulus Otwirna* je dnešní Jedlovský potok, *ryvulus Wizkydna* by mohl být Jiřinský potok apod. O tom více: HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 58 – 59.

Dochází také k rozšíření želivských majetků, když premonstráti odkupují od Heřmana Balka, mistra řádu německých rytířů, sousední Humpolec s dalšími statky, tedy s vesnicemi *Podole, Dobre, Scrisowe, Bogedanze, Pustin* a to se vším, co k nim náleželo (například lesy a louky) za sto hřiven stříbra.¹⁰⁷ Tuto kupní smlouvu následně další listinou potvrdil olomoucký biskup Robert¹⁰⁸ a v roce 1243 i král Václav.¹⁰⁹ O této transakci se zmiňuje také listina vyšehradských kanovníků, kteří v roce 1252 pronajímají Jindřichovi, humpoleckému mincmistru, svoje statky mezi Humpolcem a lesem Melechovem u vsi Zahradky.¹¹⁰ Většina těchto majetkových listin je však patrně falzy.¹¹¹ Jejich existence však jen dosvědčuje, jak velký zájem o tuto výnosnou oblast premonstráti měli.

Lokalizace obcí, které želivští premonstráti od německých rytířů zakoupili, je opět dosti komplikovaná a dost pravděpodobně se jednalo o místa Humpolci vzdálená. Například *Scrisowe* by mohl být s největší pravděpodobností Skryšov u Pelhřimova. V listině Václava I. z roku 1243 je také jmenován další želivský opat – Ambrož.

Je zajímavé, že v listině, kterou olomoucký biskup koupil výše uvedených statků potvrzuje, také želivskému opatu a bratřím svěřuje duchovní správu v Jihlavě a potvrzuje jim desátky ze vsí, které pod jihlavský kostel spadaly (konkrétně jsou v listině vyjmenovány: *Bobikozle, Borisowe, Vnzenowe, Koslowe, Dobrezowit, Elhota, Belemilzic, Stibor, aliud Stibor, Bukowe, aliudd Bukowe, Smirna, Serech*). Jihlava samotná v této době byla vlastněna klášteřem cisterciáček Porta Coeli u Tišnova.¹¹² To dokládá listina z 31. října 1234, kterou vydal moravský markrabě Přemysl ve Znojmě. Potvrzuje v ní založení klášteře a zároveň se sestrami směňuje ves *Trehow* za Brtnici a Jihlavu s okolními vesnicemi.¹¹³ Cisterciáčky by mohly duchovní správu zajistit jen stěží, což k ní mohlo želivským premonstrátům naopak dopomoci.

Někdy v letech 1234 – 1240 se Jihlava dostává do rukou panovníka, což je patrně důsledkem objevu stříbra v této oblasti v této době. Směnu panovníka a tišnovských cisterciáček týkající se Jihlavy dokládá listina ze 7. prosince 1240 vydaná v Brně.¹¹⁴

---

¹⁰⁷ CDB III, č. 48, s. 48 – 49.

¹⁰⁸ CDB III, č. 49, s. 49 – 50.

¹⁰⁹ CDB IV, č. 19, s. 89 - 92.

¹¹⁰ CDB IV, č. 256, s. 435 – 437.

¹¹¹ O tom více: PISKOVÁ, Renata a kol., *Jihlava*, Praha 2009 s. 82.

¹¹² O tom více: PISKOVÁ, Renata a kol., *Jihlava*, Praha 2009 s. 38 – 45.

¹¹³ CDB III, č. 88, s. 97 – 100.

¹¹⁴ CDB III, č. 260, s. 353 - 356.

Vazby Želiva na Jihlavu dokládá také to, že podle listiny z 2. listopadu 1258, farář od svatého Jakuba Štěpán a Marsilius opat Želiva získávají do své správy jihlavský špitál svatého Jiří.¹¹⁵ V roce 1257 zase olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka¹¹⁶ právě na žádost želivského kláštera a měšťanů v Jihlavě vysvěcuje kostel svatého Jakuba a Maří Magdaleny v Jihlavě a oltář svatého Mikuláše v tomto kostele. Krom toho také stanoví výroční dny pro udílení odpustků a potvrzuje jmenované statky kostela, desátky ze cla a obilí a přijímá kostel a farnost v ochranu.¹¹⁷

Premonstráti ovšem majetek jen nehromadili, ale čile s ním obchodovali. V listině ze 17. prosince 1239 se můžeme dočíst, že kladrubský klášter koupil od Želiva ves Doubravu.¹¹⁸ Je otázkou, jestli prodej majetku v této době nebyl zapříčiněn potřebou financí na opravu konventu. Podle archeologických nálezů totiž Želiv kolem poloviny 13. století vyhořel.¹¹⁹ Zisk z prodeje jedné vesnice by ovšem na vybudování rozsáhlého gotického areálu rozhodně nestačil. O tomto požáru se nám bohužel žádné písemné zprávy nezachovaly.

Vzhledem k poloze kláštera a jeho majetků můžeme předpokládat, že na jeho ekonomickou situaci mohl mít značný vliv objev ložisek stříbra (případně i zlata) na Jihlavsku, Havlíčkobrodsku a Pelhřimovsku ve 30. letech 13. století.¹²⁰

Mohlo však v případě Želiva dojít dokonce k podobné situaci, jako o něco později v cisterciácké Sedleci? Podle Kateřiny Charvátové:¹²¹ „Až do 80. let 13. století představoval Sedlec průměrně bohatý klášter. Sotva se dalo předpokládat, že se stane jednou z nejbohatších institucí v zemi. Po objevení stříbrných ložisek se však ekonomická situace opatství naprosto změnila. Jeho základním příjmem přestal být výnos z vesnic a grangií, které v klášterní ekonomice ztratily svůj prvořadý význam a nahradily je příjmy z těžebního okrsku. Jejich velikost a struktura není přesně známa, lze však předpokládat, že se skládaly z různých

---

¹¹⁵ CDB V/1, č. 168. Správu tohoto špitálu Želivu a faráři od svatého Štěpána potvrzuje v roce 1262 i olomoucký biskup Bruno ze Schauenburku (CDB V/1, č. 342, s. 510 – 511).

¹¹⁶ Bruno ze Schauenburku je vůbec pro tematiku kolonizace českých zemí osobností zcela zásadního významu. Podle Jana Klápštěho, vydal Bruno obdobných listin, které většinou potvrzují výsledky kolonizace, až 121, což je na svou dobu udivující. (O tom více: KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, s. 229 – 230).

¹¹⁷ CDB V/1, č. 130, s. 209 – 210.

¹¹⁸ V originále *Dubraua*. CDB III, č. 219, s. 289 – 295.

¹¹⁹ HEJHAL Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012, s. 52.

¹²⁰ MAJER, Jiří, *Stříbro v dějinách českého státu*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 4 – 14; VOSÁHLO, Jiří, *Přehled historie jihlavského hornictví*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 52 – 65; KŘESADLO, Karel, *Královské horní město Jihlava v přemyslovském období*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, sborník příspěvků ze semináře Jihlava 10. 9. 1999, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 28 – 31; PISKOVÁ, Renata a kol., *Jihlava*, Praha 2009.

¹²¹ CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420. I. Fundace 12. století*, Praha 2013, s. 192 – 193.

složek. *Velký příjem plynul klášteru na urbuře, na níž měl jako původní majitel pozemků, kde se dolovalo, nárok. Bez významu nebylo ani vlastní klášterní dolování. Další významné zisky měli cisterciáci ze svých domů, lázní a mlýnů na území Kutné Hory, jinými slovy ze služeb, které bohatému a lidnatému městu poskytovali.*“ Finanční úspěchy Sedlece trvaly jen několik desetiletí, do chvíle, kdy bohatí cisterciáci začali finance půjčovat a pravděpodobně s nimi také poněkud plýtvat.

Možné to rozhodně je. Kromě zmiňovaných vazeb na Jihlavu se nám proto dochoval zcela konkrétní důkaz ve formě listiny z 23. října 1272. Hanman, Ludman a Helvík, královští urbureři a přísešní města Jihlavy, dávají touto listinou Wernerovi, řečenému Loting, a opatu želivského kláštera Marsiliovu štolu v takzvaných Rudolfových horách.¹²² Podle Jiřího Litochleba¹²³ měla v této době statut horního města mimo jiné také Vyskytná, která je nám dobře známá z listiny z roku 1226 a do majetků želivských premonstrátů rozhodně patřila i později.¹²⁴

Existenci svého kláštera se opat Marsilius samozřejmě snažil mít, co nejlépe právně zajištěnou z nejvyšších možných míst. Sám je poprvé jmenován v listině z roku 1256, kterou papež Alexandr IV. potvrzuje konventu všechny majetky.¹²⁵ Bohužel se v ní neuvádí jejich konkrétní výčet. Podobně v lednu 1262 bere komunitu pod svou ochranu další papež Urban IV.¹²⁶ Dá se tedy předpokládat, že pro Marsilia byla podpora ze strany kurie zásadní.

Novým opatem po Marsiliovu se stal Jakub, který je poprvé jmenován v listině z roku 1274.¹²⁷ Tato listina se stejně jako další, v které je Jakub jmenován, týká statků ženského kláštera Rosa Coeli v Dolních Kounicích. V roce 1276 například Mikuláš, probošt kostela v Kounicích, postupuje *Mezce* matce pana Oldřicha, která dala kostelu Panny Marie v Kounicích 80 hřiven stříbra, ves *Branize* s dalším příslušenstvím, s horou a s lesem. V této oblasti si však klášter vyhrazuje právo lovit ryby. Po smrti Mezky, má majetek opět připadnout kostelu.¹²⁸ Celá tato transakce probíhá mimo jiné za souhlasu želivského opata Jakuba. V roce 1282 Jakub zase prodává tři benefícia svému dceřinému konventu v Gerasu a

---

¹²² CDB V/2, č. 681, s. 320.

¹²³ LITOCHEBA, Jiří, *Pelhřimovský rudní revír*, in: Stříbrná Jihlava : seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava 16.9. – 17.9. 1995. Sborník příspěvků, ed. Karel Malý, Jihlava 1996, s. 8 – 18.

¹²⁴ Například ještě v roce 1358 je želivským opatem Bohuslavem dosazen na uprázdněné místo faráře ve Vyskytné bratr Mikuláš. (LC I/1, s. 72)

¹²⁵ CDB V/1, č. 92, s. 166.

¹²⁶ CDB V/1, č. 309, s. 459 – 460.

¹²⁷ CDB V/2, č. 756, s. 421 – 422; č. 756, s. 421 – 422. Dále je Jakub jmenován ve svědečné řadě v listině z roku 1276 (RBM II, s. 626, č. 1460).

¹²⁸ CDB V/2, č. 810, s. 501 – 502.

dvě cisterciákům z Zwettlu.¹²⁹ Můžeme tedy předpokládat, že želivští premonstráti udržovali čilé kontakty i s kláštery, na jejichž založení se v druhé polovině 12. století podíleli.

Podobně jako Marsilius, se i Jakub snaží mít svoje majetky potvrzeny. V roce 1288 mu proto například rychtář Bertold a přísežní města Jihlavy, potvrzují vlastnictví majetků, které premonstrátům odkázal moravský mincmistr a jihlavský měšťan Dětmár. Konkrétně se jedná o les a pole mezi vsí *Popowiz* (Popice) a *Wolframs* (Kostelec).¹³⁰ V roce 1293 si od Václava II. znovu nechává potvrdit, že statek Borek, o který premonstráti vedli spor se syny šlechtice Wolframa skutečně náleží Želivu.¹³¹

Vzhledem k poloze kanonie v pohraničí a majetkům v Čechách i na Moravě se mu také v roce 1293 daří od Václava II. získat osvobození od placení cla, když dováží zboží ze statků, které leží na Moravě.¹³² Opat Jakub také pro konvent získává další mlýn. Dal mu ho rychtář Bertold a jihlavští měšťané v roce 1293, ovšem z jeho výnosu muselo být ročně odvedeno 10 měřic ječmene a 2 měřice pšenice špitálu u městských hradeb, neboť byl v této době rozbořen.¹³³

V roce 1303 se nám poprvé objevuje opat *Thillmanunus* (Thilman).¹³⁴ Želivští premonstráti evidentně nevedli spory pouze o několikrát potvrzený les Borek. Z června 1306 se nám zachovala listina, která urovnává spor mezi Thilmanem a Gerlachem, představeným kounickým, o držbu moravských vesnic Bošic, Kounic, Jezeran a Bránic.¹³⁵

Ovšem k nejzajímavějšímu sporu, který se bezprostředně dotýká želivského kláštera, dochází v roce 1306, ještě před smrtí Václava III., v Jihlavě. Dle všeho zde totiž došlo k násilnému obsazení kaple svatého Jana Křtitele, která náležela ke kostelu svatého Jakuba, tedy do správy premonstrátů. O situaci jsme poměrně dobře informováni díky několika listinám.

V první z 28. dubna 1306 olomoucký biskup Jan, nařizuje třebíčskému děkanovi, aby vyšetřil toto „násilné obsazení“, kterého se měl dopustit jakýsi děkan z pražské diecéze.¹³⁶ Viníci mají být potrestáni. V květnu si pak kanovník Marsilius, který je zároveň knězem

---

¹²⁹ CDB VI, č. 198, s. 248 (RBM II, č. 2089, s. 901).

¹³⁰ CDM IV, č. 264, s. 343 (RBM II, č. 1431, s. 617).

¹³¹ RBM II, č. 1627, s. 699.

¹³² RBM II, č. 1609 s. 691.

¹³³ RBM II, č. 1612, s. 692 – 693.

¹³⁴ RBM II, č. 1945, s. 837; RBM II č. 2084, s. 900.

¹³⁵ RBM II, č. 2092, s. 903.

¹³⁶ CDM VII, č. 168, s. 789.

v Jihlavě, stěžuje mohučskému arcibiskupovi.¹³⁷ Za celou aférou podle něj stojí pražský biskup, jehož jménem kněží Salz z Úsobí a Th. ze svatého Mikuláše dosadili do jmenované kaple kněze Rutlína násilím. Otázkou však je komu si Marsilius stěžoval, neboť arcibiskup Gerhard II. z Eppensteinu již byl mrtvý a Petr z Aspeltu se této funkce ještě neujal.¹³⁸ V květnu opět do situace zasahuje olomoucký biskup, který nařizuje kněžím v Kněžicích a Krahulově, aby vyhlásili exkomunikaci „násilných uchvatitelů“ kaple.

Celý problém je definitivně vyřešen až v roce 1313.¹³⁹ Pražský biskup v této době konečně přiznává klášteru veškerá práva na kapli svatého Jana Křtitele ve Staré Jihlavě. Zdá se, že celá situace byla mnohem komplikovanější. Z listiny totiž také vyplývá, že premonstráti museli vést další spory. Biskup totiž přenechává rozsouzení pře Želivu s knězem Heřmanem, synem Konráda z Jihlavy, soudcům, kteří byli jmenováni papežskou stolicí. Dále pak slibuje, že budou dodržena rozhodnutí oficiála Oldřicha ohledně kostela ve Starém Bříšti.

7.2 Želiv po nástupu Lucemburků na český trůn

Je otázkou jakým způsobem se mohla želivského kláštera dotknout neklidná situace v zemi po smrti Václava III. Bohužel se nám o Želivu z této doby nezachovaly žádné zprávy v narativních pramenech.

Z listin můžeme soudit pouze tolik, že želivský konvent i nadále pokračoval ve svých obchodních aktivitách. V roce 1311 opat Thilman spolu se svým konventem pronajal Mikuláši, synu Ekharta 24 lánů ve vesnicích Jedlová a Šimonice.¹⁴⁰ V roce 1323 můžeme doložit dalšího opata, tentokrát Theodorica, v roce 1332 pak opata Ctibora.¹⁴¹ Opat Ctibor opět patří mezi aktivnější opaty. V době, kdy byl ve funkci, můžeme jednoznačně doložit, že si Želiv stále dělal nároky na jihlavský kostel a že i nadále udržoval styky s dceřinými konventy i s ostatními premonstrátskými kanoniemi.¹⁴² V roce 1341 také Karel IV. osvobozuje poddané želivských premonstrátů od povolání před laický soud.¹⁴³ Želiv i nadále

---

¹³⁷ FRB II č. 2129, s. 917. V této době je pražským biskupem Jan IV. z Dražic (BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 716).

¹³⁸ BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 784.

¹³⁹ CDM VII, č. 189, s. 802 (RBM III, č. 152, s. 63)

¹⁴⁰ RBM III, č. 5, s. 2 – 3, opat se objevuje také jako svědek na listině kounického kláštera z roku 1323 (RBM II, s. 335, č. 843).

¹⁴¹ RBM III, č. 843, s. 335; CDM VII. č. 290, s. 863 (RBM III, č. 1932, s. 750)

¹⁴² CDM VII. č. 290, s. 863 (RBM III, č. 1932, s. 750): Olomoucký biskup Hynek na žádost Ctibora ustanovil želivského kanovníka Otu knězem v Jihlavě. RBM IV č. 33, s. 13: Ctibor dal kounickým premonstrátkám vesnici *Stetindorf*. RBM IV, č. 1127, s. 451: V roce 1142 je v listinách Ctibor jmenován naposledy a to jako visitátor premonstrátského řádu. V Teplé potvrzuje závěť zdejšího opata.

¹⁴³ RBM IV, č. 886, s. 353 – 354.

vede majetkové spory. V roce 1344 například urovnává oficiál pražské kurie Jan spor mezi želivskými premonstráty a knězem Blažejem z Chotěšova o faru v Bříšti.¹⁴⁴ V roce 1351 pak dojde k rozmišce s jistým Ješkem z Podolí, kvůli vesnicím Dušejov, Dvory, Nová Ves, Zahrádka a Maršov.¹⁴⁵ Naopak v roce 1354 jistý Godefried z Merzenhusenu daruje bratřím pole ležící u města *Aldenhouen*, ovšem za jistý roční poplatek.¹⁴⁶

V roce 1350 generální opat premonstrátů potvrzuje dalšího nového želivského opata Hynka. Hned o čtyři roky později však papež Inocenc VI. potvrzuje opata Bernarda.¹⁴⁷

Je otázkou zda-li na tom byl želivský konvent v druhé polovině 14. Století stále finančně tak dobře jako dřív. V roce 1357 zdejší premonstráty totiž Karel IV. na dva roky vyjímá z povinnosti platit zemskou berni.¹⁴⁸ Následně Karel povoluje Želivu prodat majetky do výše 230 kop grošů.¹⁴⁹ Opat Bernard se angažuje v dosazování kněží ke kostelu v Louňovicích podobně jako následující opat Bohuslav ve Smrčné.¹⁵⁰

V šedesátých letech prodávají želivští premonstráti rychtu ve vsi Komorovice se dvěma lány a hospodou. Komorovice jsou jedním ze statků, který můžeme v podstatě spolehlivě doložit v majetku Želiva již od roku 1226. Naopak darem získávají úrok ze dvou lánů v Cíhovicích od jistého Štěpána z Cíhovic.¹⁵¹

V roce 1375 dochází v Želivu k rozsáhlému požáru. Následná rekonstrukce konventu jistě musela premonstráty v dalších letech ekonomicky velmi zatížit. Následující vývoj však již není tématem této práce.¹⁵²

---

¹⁴⁴ RBM IV, č. 1409, s. 571 – 572.

¹⁴⁵ RBM V, č. 1086, s. 531.

¹⁴⁶ RBM V, č. 1354, s. 796 – 797.

¹⁴⁷ RBM V, č. 839, s. 437; RBM v, č. 1954, 1955, s. 856.

¹⁴⁸ RBM VI, č. 604, s. 339.

¹⁴⁹ RBM VII, č. 821, s. 493.

¹⁵⁰ RBM VI, č. 461, s. 255; č. 631, s. 354. RBM VII, č. 37, s. 34.

¹⁵¹ RBM VII, č. 769, s. 463; RBM VII, č. 1199, s. 730.

¹⁵² PETRŮ, Václav, *Klášter Želiv*, Praha 1898, s. 41.

8. Želivské majetky ve světle register papežských desátků

Od druhé poloviny čtrnáctého století můžeme využít další zásadní pramen pro poznání církevních dějin, kterým jsou Registra papežských desátků. Pro toto období nemáme žádný konkrétní soupis majetků Želivu. Na druhou stranu můžeme alespoň částečně čerpat z konfirmačních knih. Konfirmační knihy jsou dokumentem, který nás informuje o dosazování nových farářů na uprázdněná místa na jednotlivých farách. V jednotlivých zápisech je vždy uvedena osoba, která na místo faráře dosazuje. Tou osobou byl pravděpodobně nejčastěji majitel vsi, v níž se farní kostel nacházel, nebo alespoň někdo, kdo si ke kostelu osoboval určitá práva.¹⁵³

Mezi lety 1352 a 1390 nalezneme v konfirmačních knihách padesát případů, v kterých želivský opat dosazuje želivského kanovníka na některou z asi patnácti far, pro které se zápisy dochovaly. Pokud seznam těchto míst srovnáme s Registry papežských desátků, zjistíme, že částky odváděné z těchto far nebyly nijak závratné a, s výjimkou Humpolce a Louňovické kanonie, nepřesáhly 25 grošů ročně. Na základě podrobného výzkumu této problematiky, který provedl Vojtěch Vaněk pro území Kouřimska a Českolipska,¹⁵⁴ by se dalo uvažovat o tom, že tyto obce jsou tedy výsledkem kolonizace želivských premonstrátů.

---

¹⁵³ Pro srovnání byly použity: *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diocézi pražské* ed. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1873. *Libri confirmationum I/1, I/2, II, III - IV*, ed. F.A.Tingl, Praha 1867 – 1879; viz příloha č. 5.

¹⁵⁴ VANĚK, Vojtěch, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, in: *Český časopis historický*, č. 3, r. 2002, s. 497 – 521.

Závěr

Když se mluví o významných středověkých centrech v oblasti Českomoravské vrchoviny, obvykle bývá mezi prvními jmenována Jihlava spolu s Pelhřimovem, nebo Červenou Řečicí. Tato práce měla čtenáři ukázat, že takovým centrem však mohl být i Želiv. Měla ve světle soudobých pramenů želivskou kanonii charakterizovat, jako významnou církevní instituci která se aktivně podílela na osidlování Českomoravské vrchoviny, na těžbě drahých kovů a na církevní správě v dané oblasti. Měla želivský konvent představit jako aktivního člena premonstrátského řádu, jako mateřský konvent pěti filiací, které želivští opati podrobovali vizitacím, ale také se starali o jejich majetkové poměry. Měla předvést, že i v hlubokých pohraničních lesích mohl vzniknout ekonomicky silný a po nějaké době i stabilní konvent s vlivem přesahujícím hranice svých vlastních majetků.

Zásadním tématem této práce byly nejen počátky osidlování Želivska a okolí, ale také vznik samotného Želiva, jakožto benediktinského kláštera a jeho následná přeměna na premonstrátskou kanonii. Právě tato část historie konventu jistě patří k nejzajímavějším, ale na základě srovnání s dalšími podobnými případy by mělo být jasné, že se nejedná o záležitost v našem prostředí nikterak ojedinělou.

Premonstrátům se na rozdíl od benediktinů podařilo přes počáteční problémy přenést, a to pravděpodobně především díky osobě prvního opata Gotsalka, kterého nám detailně líčí kronikář Jarloch. Životy jiných členů konventu, ať už v jeho počátcích nebo v pozdější době, bohužel tak do detailů neznáme, ale rozhodně by neměly být opomíjeny.

Problematika osídlení Českomoravské vrchoviny je dosti komplikovaná a existuje ještě velké množství otázek, na které je třeba odpovědět. Součástí této práce byla snaha alespoň částečně vykreslit situaci, obzvláště na příkladu listiny z roku 1226, a můžeme tak tedy alespoň říci, že komunita žijící v Želivu se na kolonizačních procesech nějakým způsobem podílela. Jistě nejen díky tomu se jí povedlo vybudovat si silnou majetkovou základnu, díky níž například mohla přežít dva požáry. K udržení dobré ekonomické situace jistě želivským premonstrátům napomáhalo také to, že si své majetky vždy uměli právně pojistit. Dokázali se vyrovnat s umístěním svého konventu v pohraničí a aktivně komunikovat jak s českou, tak s moravskou stranou. Svoje kontakty díky dceřiným klášterům navíc rozšířili až do oblasti Dolních Rakous.

Želivská kanonie byla na Vysočině zcela bez pochyby již ve středověku významným elementem. Její další dějiny se neobešly bez komplikací, ale místní komunita se s nimi zvládla vyrovnat a na rozdíl od mnoha jiných v podstatě přežít dodnes. Už proto by její středověká historie neměla být zapomenuta.

Seznam zkratek

CDB - *Codex diplomaticus Bohemiae*

CDM – *Codex diplomaticus Moraviae*

FRB - *Fontes rerum Bohemicarum*

LC - *Libri confirmationum*

LE - *Libri erectionum*

RBM - *Regesta Bohemiae et Moraviae*

RDP - *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diocézi pražské*

Prameny

CDB I: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805-1197)*, ed. G. Friedrich, Praha 1904-1907.

CDB II: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198-1230)*, ed. G. Friedrich, Praha 1912.

CDB III: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1-2 (1231-1240)*, ed. G. Friedrich, Z. Kristen, Praha 1942-1962; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.3 Acta spuria et additamenta*, ed. G. Friedrich, Z. Kristen et J. Bystřický, Olomouc 2000; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.4 Index nominum et glossarium*, ed. J. Bystřický, Olomouc 2002.

CDB IV: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV.1-2 (1241-1253)*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974-1982.

CDB V: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.1*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1974; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.1*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1981; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.3*, ed. J. Šebánek, S. Dušková, Praha 1982; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.4 Prolegomena diplomatica, indices, exempla scripturae, sigilla*, ed. S. Dušková, Z. Vašků, Praha 1993.

CDB VI: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI.1. (1278-1283)*, ed. Z. Sviták, H. Krmíčková, J. Krejčíková, J. Nechutová, Praha 2006.

CDM I: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. (896 – 1199)*, ed. A. Boček, Olomouc 1836.

CDM IV: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV. (1268 – 1293)*, ed. A. Boček, Olomouc 1845.

CDM VII: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. (1334 – 1349)*, ed. J. Chytil, Brno 1858.

JARLOCH: *Fontes rerum Bohemicarum II*, ed. J. Emler., Praha 1874, s. 461 – 516.

LC I/1: *Libri confirmationum I/1*, ed. F.A.Tingl, Praha 1867.

LC I/2: *Libri confirmationum I/2*, ed. J. Emler, Praha 1874.

LC II: *Libri confirmationum II*, ed. F.A.Tingl, Praha 1868.

LC III – IV: *Libri confirmationum III – IV*, ed. J. Emler, Praha 1879.

MNICH SÁZAVSKÝ: *Fontes rerum Bohemicarum II*, ed. J. Emler., Praha 1874, s. 238 – 269.

PULKAVA: *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. J. Emler., Praha 1895, s. 4 – 326.

RBM II: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253-1310)*, ed. J. Emler, Praha 1882.

RBM III: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311 – 1333)*, ed. J. Emler, Praha 1890.

RBM IV: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (1333 – 1346)*, ed. J. Emler, Praha 1892.

RBM V: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V.1 (1346 – 1355)*, ed. J. Spěváček, Praha 1958; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V.2 (1346 – 1355)*, ed. J. Spěváček, Praha 1960; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V.3 (1346 – 1355)*, ed. J. Zachová, Praha 2000, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V.4 (1346 – 1355)*, ed. J. Zachová, Praha 2004; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae V.5 (1346 – 1355)*, ed. J. Spěváček, J. Zachová, Praha 2005.

RBM VI: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI.1 (1355 – 1358)*, ed. B. Mendl, Praha 1928; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI.2 (1355 – 1358)*, ed. B. Mendl, Praha 1929, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI.3 (1355 – 1358)*, ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1954; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VI. (1355 – 1358)*, ed. E Mendlová, Praha 1979.

RBM VII: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII.1 - 5 (1358 – 1363)*, ed. B. Mendl, M. Linhartová, Praha 1954 – 1963.

Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diocézi pražské ed. V. V. Tomek, Praha 1873.

Literatura

BACKMUND, Norbert, *Geschichte des Prämonstratenserordens*, Grafenau 1986.

BEZDĚKA, Viktor, *Památky kláštera Želivského*, in: Památky archaeologické a místopisné, II/IV, 1856, s. 145 – 152.

BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*, Praha 2001.

BLÁHOVÁ, Marie, FROLÍK, Jan, PROFANTOVÁ Naďa, *Velké dějiny zemí Koruny české I. Do roku 1197*, Praha – Litomyšl 1999.

BOBKOVÁ, Lenka, *Velké dějiny zemí Koruny české IV.a. 1310 - 1402*, Praha – Litomyšl 2003.

BOBKOVÁ, Lenka, BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české IV.b. 1310 - 1402*, Praha – Litomyšl 2003.

ČERMÁK, Dominik, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877.

ČERNÝ, Ervín. *Zaniklé středověké osady a jejich pluziny*, Praha 1979.

DOBIÁŠ, Josef, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927.

FOLTÝN, Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

FOLTÝN, Dušan, SOMMER, Petr, VLČEK, Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

HEJHAL, Petr, *Počátky středověké kolonizace české části Českomoravské vrchoviny*, Brno 2012.

HLAVÁČEK, Ivan, *Die Anfänge der Prämonstratenser im hochmittelalterlichen böhmischen Staat im Kontext der damaligen Ordensgeistlichkeit*, in: Studien zum Prämonstratsorden, Vandenhoeck-Ruprecht-Göttingen 2003, s. 281-310.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Svět české středověké církve*, Praha 2010.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I – II*, Praha 1970 – 1980.

- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420. I. Fundace 12. století*, Praha 2013.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 – 1420. III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, Praha 2009.
- JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 175.
- KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin*, Řím 1987.
- KAVKA, František, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355 – 1378) I. a II.*, Praha 1993.
- KERNBACH, Anna, *Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku. K dějepiscectví přemyslovského období*, Brno 2010.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012.
- KŘESADLO, Karel, *Královské horní město Jihlava v přemyslovském období*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, sborník příspěvků ze semináře Jihlava 10.9. 1999, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 28 – 31.
- KŘIVSKÝ, Pavel, *Klášter praemonstrátů v Želivě*, Pelhřimov 1939.
- LALIK, Tadeusz, *Pauperes w dokumentach czeskich poczátków XIII wieku*, in: Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury, Varšava 1976, s. 323 – 331.
- LAWRENCE, Hugh, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001.
- LITochLEB, Jiří, *Pelhřimovský rudní revír*, in: Stříbrná Jihlava : seminář k dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava 16.9. – 17.9. 1995. Sborník příspěvků, ed. Karel Malý, Jihlava 1996, s. 8 – 18.
- MAJER, Jiří, *Stříbro v dějinách českého státu*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 4 – 14.
- MERHAUTOVÁ, Anežka, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Lucemburská Morava*, Praha 1999.
- NEKUDA, Vladimír, *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*, Brno 1961.

- NOVÁČEK, Karel, *Kladrubský klášter 1115 – 1421. Osídlení, architektura, artefakty*, Plzeň 2010.
- NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.2 Od Břetislava I. do Přemysla I.*, Praha 1913.
- NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.3 Čechy královské ve XIII. století.*, Praha 1928.
- NOVOTNÝ, Václav, *České dějiny I.4 Rozmach české moci za Přemysla II.*, Praha 1937.
- NOVOTNÝ, Václav, *Uvedení Premonstrátů do kláštera Hradištského na Moravě*, in: *Časopis Matice moravské*, r. 50, 1926, s. 155 – 170.
- PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, díl 1., od prvověkosti až do roku 1253* Praha 1939, s. 249.
- PETRŮ, Václav, *Klášter Želiv*, Praha 1898.
- PISKOVÁ, Renata a kol., *Jihlava*, Praha 2009.
- PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. I-IV*, Praha 1949 – 1957.
- PRIX, Dalibor, *Jindřich Zdík – stavebník*, in: *Jindřich Zdík (1126 – 1150) Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, ed. Jana Hrbáčová, Olomouc 2009, s. 54.
- ROUBÍK, František, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.
- SMÉKALOVÁ, Anna, *Blahoslavený duch zazpíval. Opat Gotšalk a jeho literární obraz v Jarlochově letopisu*, in: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, r. 27, č. 11, 2005, s. 18-20.
- SOMMER, Petr, *Středověké pozůstatky klášterního kostela v Želivě (Poznámky k jeho barokní proměně)*, in: *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, 1999, s. 96 – 105.
- SOMMER, Petr, *Želiv Reginarda Metského*, in: *Za zdmi kláštera. Cisterciáci v českých zemích*, ed. Dvořáčková-Malá, Dana, Charvát, Petr, Němec, Bohumír, České Budějovice 2010, s. 129 – 136.
- SOMMER, Petr, THOMOVÁ, Zuzana, THOMA, Juraj, *Archeologie a rekonstrukce středověké podoby premonstrátské kanonie v Želivi*, in: *Vladislav II. druhý král z Přemyslova*

rodu. K 850. výročí jeho korunovace, ed. Michal Mašek, Petr Sommer, Josef Žemlička a kol., Praha 2009, s. 69 – 82.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Jan Lucemburský a jeho doba*, Praha 1994.

SPĚVÁČEK, Jiří, *Karel IV.*, Praha 1979.

ŠIMÁK, Josef V., *České dějiny, I.5 Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha 1938.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny, II.1 Soumrak Přemyslovců*, Praha 1935.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny, II.2 Král cizinec*, Praha 1939.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny, II.3 Karel IV. Otec a syn*, Praha 1946.

ŠUSTA, Josef, *České dějiny, II.4 Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948.

TUREK, Jar., KOPÁČ, L., *Místopis klášterství želivského kolem r. 1200*, in: Časopis společnosti přátel starožitností, XLIX – L, 1941 – 1942, s. 196 – 217.

VANĚČEK, Václav, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě. Část první, Zakladatelská práva. Část druhá, Pozemková vrchnost, imunita hospodářská. Část třetí, Imunita soudní*, Praha 1933 – 1939.

VANĚK, Vojtěch, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, in: Český časopis historický, č. 3, r. 2002, s. 497 – 521.

VANÍČEK, Vratislav, *Velké dějiny země Koruny české II. 1197 - 1250*, Praha – Litomyšl 2000.

VANÍČEK, Vratislav, *Velké dějiny země Koruny české III. 1250 - 1310*, Praha – Litomyšl 2002.

VOSÁHLO, Jiří, *Přehled historie jihlavského hornictví*, in: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, ed. Zdeněk Jaroš, Jihlava 1999, s. 52 – 65.

WIHODA, Martin *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, in: Ve stopách sv. Benedikta, ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno 2002, s. 36 – 38.

WIHODA, Martin, *Causa Podivín*, in: Časopis Matice moravské, 1998, r. 117, č. 2, s. 279 – 291.

WIHODA, Martin, *Dědictví opata Jarlocha*, in: Milevský letopis. Zápisky Vincencia, Jarlocha a Ansberta, ed. Anna Kernbach, Martin Wihoda, Magdalena Moravová, Praha 2012, s. 5.

WIHODA, Martin, *Morava v době knížecí 906 – 1197*, Praha 2010.

ZÁPOTOČNÁ, Andrea, *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodska a Jihlavska*, in: Češi a Němci na Vysočině, ed. Ladislav Macek, Havlíčkův Brod 1998, s. 75-142.

ZIENTARA, Benedykt, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Varšava 1975.

ŽEMLIČKA, Josef, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007.

ŽEMLIČKA, Josef, *K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatáři a dalších edicích*, in: Acta universitatis carolinae – Philosophica et historica 1 – 2. Z pomocných věd historických XVI, s. 539 – 552.

ŽEMLIČKA, Josef, *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.

ŽEMLIČKA, Josef, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011.

Elektronické zdroje

<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/RP/147/charter> (18. července 2014)